

remissionem; ut qui desiderio magno ad lumen Scripturarum tuarum pervenire cupimus, nullis peccatis caligantibus obscuremur. Attrahe nos ad te virtute omnipotentiae tuae; non relinquant sua voluntate vagari quos pretioso sanguine redemisti. Imaginem tuam in nobis non sinas obscurari, quae si te praestante [*ed.*, praesente] defendatur, semper egregia est. Non diabo'o, non nobis liceat tua dona subvertere, quia totum fragile est quicquid tibi nititur obviare. Audi nos, pie Rex, contra peccata nostra, et prius illa a nobis remove, quam nos per ea justo poesis in tua examinatione damnare.

Quid nostra nobis insidiatur iniquitas, quid contra nos delicta configunt, creaturam tuam evertere cupiunt, quae nulla substantiae firmitate consistunt? Dicat certe diabolus, cur nos insaturabili dolore persequitur. Nunquid illi consilium dedimus, ut tibi Domino superbus existeret, et de beatitudine colata caderet, cum tantae per te virtutis insignia possideret? Sufficiat quod nos in Adam percudit. Quare nos quotidianis deceptionibus impius calumniator insequitur? Et sicut ille a gratia tua per culpam suam cecidit, nos quoque ut ab eadem separemur, exquirat. Concede, Domine, contra hostem crudelissimum, pium tuae defensionis auxilium; ut sicut ille fragilitatem nostram non desinit impetere, ita tuis possit viribus confusus abscedere. Non permittas, bone Rex, in nobis savissimum hostem sua vota complere, qui te graviter elegit offendere. Quid nos sicut leo rugiens circuit, quaerens quem devorare contendit (*I Petr.* v, 8)? Semel illi in baptismo sacro renuntiavimus, C

sed per tuam defensionem concedere servari, quales nos fieri per aquam regenerationis, Creator altissime, praestitisti. Qui tui esse coepimus, alium dominum nesciamus. Tua gratia redempti sumus, tua mandata te donante faciamus. Si nos relinquis, ille nos tergiversator invadit; indefectus atque impudens semper assistit, lucra sua computans humanas ruinas. Blanditur, ut decipiat: instigat, ut perimat; maxime per corpus nostrum animas decipit; et ita labilis per desideria humana diffunditur, ut nulla pene providentia, nullo prorsus consilio sentiat. Longum est per cuncta discurre. Tali quis possit obsistere, nisi tu, Domine, illi decreveris obviare? Quid enim de nobis possit facere, qui te in nostro corpore ausus fuit per subdola machinamenta tentare? Exaudi nos, o custos hominum! hic nos ab illo indulgentia tua libera, qui nos trahere nititur ad gehennam. Cum illo sortem non habeamus, ut tecum, Domine, habere possimus. Vindica fabricam tuam ab illo qui destruit; damnari alios non faciat, qui seipsum damnavit; sed potius ille cum suis percat, qui perdere cuncta festinat.

Epilogus. — Eia nunc, charissimi fratres, congregate in Scripturis sanctis proficere, quando me cognoscitis pro doctrinae vestrae copia, adiutorio dominicae gratiae, tanta vobis et talia congregasse. Conferte nunc regentes vicissitudinem rerum, ut pro me jugiter Domino supplicare dignemini: quoniam scriptum est: *Orate pro invicem, ut salvemini (Jacob., v, 16)*. O inestimabilis pietas virtusque Creatoris, quando in commune utile esse promittitur, si pro nobis invicem pio Domino supplicemus!

M. AURELII CASSIODORI DE ARTIBUS AC DISCIPLINIS LIBERALIUM LITTERARUM.

PRÆFATIO.

558 Superior liber, Domino praestante, completus, institutionem videlicet divinarum continet lectionum; hic triginta tribus titulis noscitur comprehensus. Qui numerus aetati dominicae probatur accommodus, quando mundo peccatis mortuo aeternam vitam praestitit, et praemia credentibus sine fine concessit. Nunc tempus est ut aliis septem titulis saecularium lectionum praesentis libri textum percurrere debeamus; qui tamen calculus per septimanas sibi succedentes in se continue revolutus, usque ad totius orbis finem semper extenditur.

Sciendum est plane quoniam frequenter quicquid continuum atque perpetuum Scriptura sancta vult intelligi, sub isto numero comprehendit; sicut dicit David: *Septies in die laudem dixi tibi (Psal. xcvi, 16)*; cum tamen alibi profiteatur: *Benedicam Dominum in omni tempore, semper laus ejus in ore meo (Psal. xxxiii, 2)*. Et Salomon: *Sapientia aedificavit sibi domum, exciit columnas septem (Prov. ix, 1)*. In

Exodo quoque dixit Dominus ad Moysen: *Facies lucernas septem, et pones eas super candelabrum, ut luceant ex adverso (Exod. xxv, 37)*. Quem numerum Apocalypsis in diversis rebus omnino commemorat (*Apoc. i, 4, 11, 12*); qui tamen calculus ad illud nos aeternum tempus trahit, quod non potest habere defectum. Merito ergo ibi semper commemoratur, ubi perpetuum tempus ostenditur.

Sic arithmetica disciplina dotata est, quando rerum opifex Deus dispositiones suas sub numeri, ponderis et mensurae quantitate, constituit; sicut ait Salomon: *Omnia in numero, mensura et pondere fecisti (Sap. xi, 21)*. Creatura siquidem Dei sic numero facta cognoscitur, quando ipse in Evangelio ait: *Vestri autem et capilli capitis omnes numerati sunt (Math. x, 30)*. Sic creatura Dei constituta est in mensura, sicut ipse in Evangelio testatur: *Quis autem vestrum cogitans potest adjicere ad staturam suam cubitum unum (Math. vi, 27)*? Item Isaias propheta

dicit: *Qui cælum metitur palmo, et terram tenet clausa manu* (Isai. xl, 12). Rursus creatura Dei probatur facta sub pondere; sicut ait in Proverbiis Salomon: *Et librabat foveas aquarum, et paulo post: Quando appendebat fundamenta terræ, cum eo eram* (Prov. viii, 28, 29). Quapropter, opere Dei singularizato, magnificæ res necessaria definitione conclusæ sunt; ut sicut cum omnia condidisse credimus, ita et quemadmodum facta sunt aliquatenus disceremus.

Unde datur intelligi mala opera diaboli nec pondere, nec mensura, nec numero contineri: quoniam quidquid agit iniquitas, iustitiæ semper adversam est; sicut et tertius decimus Psalmus meminit, dicens: *Contritio et infelicitas in visis eorum, et viam pacis non cognoverunt: non est timor Dei ante oculos eorum* (Psal. xliii, 3). Isaias quoque dicit: *Dereliquerunt Deum Sabaoth, et ambulaverunt per vias distortas. Revera mirabilis et summe sapiens Deus, qui omnes creaturas suas singulari moderatione distinguit, ne aliquid eorum fœda confusio possideret. Unde Pater Augustinus in libro iv de Genesi a litteram minutissime disputavit.*

Modo jam secundi voluminis intremus initia, quæ paulo diligentius audiamus [*Hic incipiunt mss. cod.*]: Intentus nobis est de arte grammatica, sive rhetorica vel de disciplinis aliqua breviter velle conscribere; quarum rerum principia necesse est nos inchoare; dicendumque prius est de arte grammatica, quæ est videlicet origo et fundamentum liberalium litterarum.

Liber autem dictus est a libro, id est arboris cortice dempto atque liberato, ubi ante copiam chartarum antiqui carmina describebant. Scire autem debemus, sicut Varro dicit, utilitatis alicujus causa omnium artium existisse principia.

Ars vero dicta est, quod nos suis regulis arctet **559** atque constringat. Alii dicunt a Græcis hoc tractum esse vocabulum, ἀρὸ τῆς ἀρετῆς, id est a virtute doctrinæ, quam disertii viri uniuscujusque bonæ rei scientiam vocant.

Secundo de arte rhetorica, quæ propter nitorem ac copiam eloquentiæ suæ, maxime in civilibus questionibus, necessaria nimis et honorabilis æstimatur.

Tertio de logica, quæ dialectica nuncupatur. Hæc, quantum magistri sæculares dicunt, disputationibus subtilissimis ac brevibus vera sequestrat a falsis.

Quarto de mathematica, quæ quatuor complectitur disciplinas, id est arithmetica, geometricam, musicam et astronomicam. Quam mathematicam Latino sermone doctrinalem possumus appellare; quo nomine licet omnia doctrinalia dicere valeamus quæcunque docent hæc sibi tamen commune vocabulum propter suam excellentiam proprie vindicavit; ut Poeta dicitur, intelligitur Virgilius; Orator enuntiat, advertitur Cicero; quamvis multi et poetæ et oratores in Latina lingua esse doceantur; quod etiam de Homero atque Demosthene Græciæ facunda concelebrat.

Mathematica vero est scientia quæ abstractam

considerat quantitatem. Abstracta enim quantitas dicitur, quam intellectu a materia separantem, vel ab aliis accidentibus, sola rationatione tractamus. Sic totius voluminis ordo quasi quodam vade [ed., vade] promissus est.

Nunc quemadmodum pollicita sunt, per divisiones distinctionesque suas, Domino juvante, reddamus: quia duplex quodammodo discendi genus est, quando et linealis descriptio imbuat diligenter aspectum, et per [ed., pos] aurium præparatum intrat auditum. Nec illud quoque tacebimus, quibus auctoribus tam Græcis quam Latinis, quæ dicimus, exposita elaruerunt; ut qui studiose legere voluerit, quibusdam compendiis [ms. Reg. et Sang., competentis] introductus, lucidius majoram dicta percipiat.

CAPUT PRIMUM.

INSTITUTIO DE ARTE GRAMMATICA.

Grammatica a litteris nomen accepit, sicut vocabuli ipsius derivatus sonus ostendit; quis primus omnium Cadmus sexdecim tantum legitur invenisse, easque Græcis studiosissimis tradens, reliquas ipsi vivacitate animi supplerunt. De quarum formulis atque virtutibus, Helenus atque Priscianus subtiliter Attico sermone locuti sunt. Grammatica vero est peritia pulchre loquendi ex poetis illustribus, oratoribusque [ms., auctoribus] collecta. Officium ejus est sine vitio dictionem prosalem metricamque componere. Finis vero eliminatæ locutionis vel scripturæ, inculpabili placere peritia.

Sed quamvis auctores superiorum temporum de arte grammatica ordine diverso tractaverint, sui que sæculis honoris decus habuerint, ut Palæmon, Phœcas, Probus et Censorinus, nobis tamen placet in medium Donatum deducere, qui et pueris specialiter aptus, et tironibus probatur accommodus. Cujus gemina commenta reliquimus, ut supra quod ipse planus [ms. Sanger., Latinus] est, fiat clarior dupliciter explanatus. Sed et sanctum Augustinum propter simplicitatem fratrum breviter instruendum, aliquando eodem titulo scripsisse reperimus, quæ vobis lectanda reliquimus: ne quid rudibus deesse videatur, qui ad tantæ scientiæ culmina præparantur.

Donatus igitur in secunda parte ita disceptat.

De voce articulata.

De littera.

De syllaba.

De pedibus.

De accentibus.

De posituris seu distinctionibus.

Et iterum de partibus orationis octo.

De schematibus.

De etymologiis.

De orthographia.

Vox articulata est aer percussus, sensibilis auditu, quantum in ipso est.

Littera est pars minima vocis articulatæ.

Syllaba est comprehensio litterarum, vel unius vocalis enuntiatio, temporum capax.

Pes est syllabarum et temporum certa dinumeratio.

Accentus est vitio carens vocis artificiosa pronuntiatione.

Positura sive distinctio est moderatæ pronuntiationis apta reparatio.

Partes autem orationis sunt octo: nomen, pronomen, verbum, adverbium, participium, conjunctio, præpositio, interjectio.

Nomen est pars orationis cum casu, corpus autem proprie communiterve significans; proprie, ut *Roma, Tibris*; communiter, ut *urbs, fluvius*.

Pronomen est pars orationis quæ, pro nomine posita, tantumdem pene significat, personamque interdum recipit.

Verbum est pars orationis cum tempore et persona si e casu.

Adverbium est pars orationis quæ, adjecta verbo, significationem ejus explanat atque implet; ut, *jam faciam vel non faciam*.

Participium est pars orationis dicta quod partem capiat nominis, partemque verbi; recipit enim a nomine genera et casus, a verbo tempora et significationes, ab utroque numeros et figuras.

Conjunctio est pars orationis adnectens ordinansque sententiam.

Præpositio est pars orationis quæ, præposita aliis partibus orationis, significationem earum aut mutat, aut complet, aut minuit.

Interjectio est pars orationis significans mentis affectum voce incondita.

Schemata sunt transformationes sermonum 560 vel sententiarum, ornatus causa positæ; quæ a quodam artigrapho nomine Sacerdote collecta, sunt numero nonaginta octo; ita tamen ut quæ a Donato inter vitia posita sunt, in ipso numero collecta claudantur. Quod et mihi quoque durum videtur vitia dicere, quæ auctororum exemplis, et maxime legis divinæ auctoritate firmantur. Hæc grammaticis oratoribusque communia sunt: quæ tamen in utraque parte probabiliter reperiuntur aptata.

Addendum est etiam de etymologiis et orthographia, de quibus alios scripsisse certissimum est. Etymologia est aut vera aut verisimilis demonstratio, declarans ex qua origine verba descendant.

Orthographia est rectitudo scribendi nullo errore vitia, quæ manu componit et linguam. Hæc breviter dicta sufficiant.

Cæterum qui ea voluerit latius pleniusque cognoscere cum præfatione sua codicem legat, quem nostra curiositate formavimus, id est Artem Donati, cui de Orthographia librum et alium de Etymologiis inseruimus, quartum quoque de Schematibus Sacerdotis adjunximus; quatenus diligens lector in uno codice reperire possit, quod arti grammaticæ deputatum esse cognoscit.

Sed quia continentia magis artis grammaticæ diata est, curavimus aliqua de nominis verbiq; regulis pro parte subjicere, quas recte tantum Aristoteles orationis partes asseruit.

DE NOMINIBUS.

Nominis partes sunt:

- Qualitas, ποιότης,
- Comparatio, σύγκρισις,
- Genus, γένος,
- Numeri s, ἀριθμὸς,
- Figura, σχῆμα,
- Casus, πτώσις.

Pronominis partes.

- Qualitas,
- Genus,
- Numerus,
- Figura,
- Persona,
- Casus.

Nomina quæ apud nos in *us*, ut *vulgus, pelagus, virus*, Lucretius viri dicit; quamquam rectius inflexum maneat. Secundæ speciei sunt quæ per obliquos casus crescunt, et genitivo singulari in *is* litteras exeunt; ut *genus, nemus*: ex quibus quædam *u* in *e* mutant, ut *olus, oleris, ulcus, ulceris*: quædam in *o*, ut *nemus, nemoris, pecus, pecoris*. In dubitationem veniunt *fenus* et *stercus* in *e* an in *o* mutant: quoniam quæ in *nus* syllabam finiunt, *u* in *e* mutant; ut *vulnus, scelus, funus, et funeratos* dicimus. *Fenus* enim exemplo non debet nocere, cum inter dubia genera ponatur. Item veteres *stercoratos* agros dicebant, non *sterceratos*.

In *s* littera finita nomina, præcurrentibus *n* vel *r*, omnia sunt unius generis, nisi quæ ante *s*, *r* habent, interdum *d* recipiunt, ut *socors, socordis*; interdum *i*, ut *solers, iners*.

In plurali quoque, excepto genitivo et accusativo, omnibus casibus similiter declinantur. Nam quædam in *um* genitivo, accusativo in *es* exeunt, ut *Mars, a s*; quædam in *ium*, ut *sapiens, patiens*, et ob hoc accusativi eorum in *is* exeant. Pleraque autem ex his nomina tribus generibus communia sunt, et in litteram quam habent, neutra in nominativo plurali dant etiam genitivis reliquorum generum, cum quibus communia sunt.

In *t* littera, neutra tantum nomina quædam, pauca finiuntur; ut *git*, quod non declinatur; ut *caput, sinciput*. Quidam cum *lac* dicunt, adjiciunt *i*, propter quod facit *lactis*; sed Virgilius:

Lac mihi non æstate novum, non frigore dest.

Quippe cum nulla apud nos nomina in duas mutas exeant, et ideo veteres *lacte* in nominativo dixerant.

X littera terminat quædam in quibus omnia communia in *ium* exeunt in genitivo plurali; ob hoc accusativo in *i* et *s*. Plurima vero genitivo in *u* et *m*, non præcurrente *i*, et ob hoc in *e* et *s* accusativo exeunt; nam in reliquis consentiunt. Ut potest cum singulariter omnia nominativa et vocativa habeant genitivum in *i* et *s*, agunt dativum in *i* littera; ablativum in *e* vel *i* definiunt, adjectaque *m* accusativum definiunt impleantque; pluraliter vero dativum ablativumque in *bus* syllaba finiunt.

Nam de ceteris, quibus dissident veteres, quidam A
atrocum et ferocum, qua ratione omnium x littera
finitorum una species videbitur. Illic x littere
omnes vocales præferuntur; ut capax, frutex, pernix,
atrox, redux. Ex his nominibus quædam in nominati-
vo producuntur, quædam corripuntur; quædam
consentiunt in nominativo, in obliquis dissentiunt.
Pax enim, et rapax, item rex et pumex, item nux et
lux, etiam primam positionem variant ad nix et nu-
trix. Item nox et atrox sic in prima positione con-
sentiunt, ut discrepent per obliquos.

Et illud animadvertendum est, quædam ex his x
litteram in g, quædam in c per declinationes com-
pellere. Lex enim legis, grex gregis facit, ut pix picis,
nux nucis. Nam in his quæ non sunt monosyllaba,
nunquam non x littera genitivo in c convertitur; ut B
frutex fruticis, ferox ferocis. Supellex autem, et se-
nex, et nix, privilegio quodam contra rationem de-
clinantur, quoniam supellex duabus syllabis crescit,
quod vetat ratio; et senex ut in nominativo item ge-
nitivo disyllabus manet, cum omnia x littera termi-
nata crescant. Et nix nec in c convertitur, ut pix;
nec in g ut rex; sed in u consonans, in vocalem
transire non possit.

In plurali autem genitivo, ablativus singularis for-
mas vertit. Nam in a aut o terminatus, in rum exit, e
correpta in um; producta, in rum; i terminatus in
um. Dativus et ablativus pluralis a in is exeunt et in
bus. Quæ præcepta in scholis sunt tritiora; sed quo-
tiens in is exeunt, longa syllaba terminantur; quo-
ties in bus, brevi. Decursis nominum regulis, æquum
est consequenter adicere canones verborum p imæ C
conjugationis.

561 DE VERBIS.

Partes verbi sunt :

Qualitas,
Conjugatio,
Genus,
Numerus,
Figura,
Tempus,
Persona,

Qualitas verbi :

Modi,
Indicativi, ὀριστική,
Imperativi, προστακτική,
Optativi, εὐκτική,
Coniunctivi, ὑποτακτική,
Infinitivi, ἀπρότερος,

Genus verbi :

Activus, ἐνεργητικά,
Passiva, παθητικά,
Communia, κοινά.

Tempus, χρόνος :

Præsens, ἐνισταώς,
Præteritum, παρεληλυώς,
Futurum, μέλλων,

Imperfectum, παρατακτός,
Perfectum, παρακείμενος,
Plusquam perfectum, ὑπερσυντελικός,
Infinitum, ἄριστος.

Verba quæ vel in o littera, vel alia præcedente vo-
cali terminantur, vel præeunte vocali qualibet, for-
mas habent quatuor.

Secundæ conjugationis correptæ verba formas
habent viginti. Sic quæcunque verba indicativo modo,
tempore præsentis, persona prima, in o littera termi-
nantur, formas habent sex, quæ voces formas ha-
bent duas. Quæ nulla præcedente vocali in o littera
terminantur, formas habent duodecim.

Tertiæ conjugationis productæ verba, quæ indica-
tivo modo, tempore præsentis, persona prima in o
littera terminantur, formas habent quinque. Quæ-
cunque autem verba cuiuscunque conjugationis indica-
tivo modo, tempore præsentis, persona prima, vel
nulla præcedente vocali, vel qualibet alia præcedente
in o littera terminantur, eorum declinatio hoc nu-
mero formarum continetur. De quibus singulis di-
cam.

Primæ conjugationis verba indicativo modo, tem-
pore præsentis, persona prima, aut in o littera nulla
alia præcedente vocali terminantur, ut amo, canto;
aut eo, ut comneo, calceo; aut io, ut lanio, satio; aut
uo, ut astuo, continuo. Primæ conjugationis verba
imperativo modo, tempore præsentis ad secundam
personam in a littera producta terminantur : ut amo,
ama; canto, canta; insubito modo ad imperativum
modum, in re syllaba, manente productione, termi-
nantur : ut ama, amare; canta, cantare. Item prima
conjugatio, quæ indicativo modo, tempore præterito,
specie absoluta, adiecta ad imperativum vi syllaba,
manente productione terminantur; ut comneo, com-
mea, commecari; lanio, lania, laniavi; satio, satia, sa-
tavi. Eodem modo, eodem tempore, specie inchoati-
va, adiecta ad imperativum modum in bam syllaba
terminantur : ut comnea, comneabam; lania, lania-
bam; astua, astuabam. Prima conjugatione, eodem
modo, eodem tempore, specie recordativa, adiectis
ad imperativum modum veram syllabis, terminantur
partes : ut comnea, comneaveram; lania, laniaveram;
astua, astuaveram. Prima conjugatione, eodem modo,
tempore futuro, adiecta ad imperativum modum bo
D syllaba, terminantur : ut comnea, comneabo; lania,
laniabo; astua, astuabo.

Quæ vero indicativo modo, tempore præsentis, ad
primam personam in o littera, nulla alia præcedente
vocali, terminantur, ea indicativo modo, tempore
præterito, specie absoluta et exacta, quatuor modis
profertur.

Et est primus qui similem regulam his habet. Qui
indicativo modo, tempore præsentis, prima per-
sona penultimam vocalem habet : ut amo, ama, amavi,
amabam, amaveram, amabo, amare.

Secundus est qui o in i convertit ultimum in præ-
terito perfecto, penultimam in plusquam perfecto e
corripit; ut adjuvo, adjuvi, adjuveram.

Tertius qui similem quidem regulam habet primi

modi, sed detracta a littera disjungi: ut *seco, secari, secaveram, secabo, secare*. Facit enim specie absoluti *secari*, et exacta *securam*.

Quartus est qui per geminationem syllabæ proferitur: ut *sto, sta, steli, steteram, stabo, stare*. Huic simile *do, da, dedi, dabam, dederam, dabo, dare*, correpta li tera a con ra regulam, in eo quod est, *dabam, dabo, dare*.

Proferantur secundæ conjugationis verba, quæ indicativo modo, tempore præsentis, persona prima, in eo litteris terminantur: ut *video, vides; moneo, moneo*. Secundæ conjugationis verba, indicativo modo, tempore præsentis, ad secundam personam in e littera producta, terminantur: ut *video, vide; moneo, mone*. Secundæ conjugationis verba, infinito modo, adjecta ad imperativum modum *re* syllaba, manente productione terminantur: ut *vide, videre; mone, mone*. Secundæ conjugationis verba, indicativo modo, tempore præterito, specie absoluta et exacta, septem modis declinantur; et est primus, qui formam regulæ ostendit. Nam forma hæc est, cum secundæ conjugationis verbum, indicativo modo, tempore præterito quidem perfecto, adjecta ad imperativum modum *vi* syllaba, manente productione. *Cætera desiderantur in mss.*

CAPUT II.

DE ARTE RHETORICA.

Artium alix sunt positæ: in inspectione, id est cognitione et æstimatione rerum, qualis est astrologia: nullum exigens actum, sed ipso rei cujus studium habet, intellectu contenta, quæ θεωρητικὴ vocatur. Alia in agendo, cujus in hoc finis est, ut ipso actu perficiatur, nihilque post actum operis relinquat, quæ πρακτικὴ dicitur, qualis saltatio est. Alia in effectu, quæ operis, quod oculis subjicitur consummatione, finem **552** accipiunt, quam πρακτικὴν appellamus, qualis est pictura.

Duo sunt genera orationis: altera perpetua, quæ rhetorica dicitur; altera concisa, quæ dialectica; quas quidem Zeno adeo conjunxit, ut hanc compressam in pugnum manus, illam explicitam similem dixerit.

Initium dicendi dedit natura; initium artis observatio. Homines enim, sicut in medicina, cum viderent alia salubria, alia insalubria ex observatione eorum effecerunt artem.

Facultas orandi consummatur natura, arte, exercitatione; cui pariem quartam addeunt quidam imitationem, quam nos arti subijcimus.

Tria sunt quæ præstare debet orator: ut doceat, moveat, delectet. Hæc enim clarior divisio est quam eorum qui totum opus in res et in affectus partiuntur.

In suadendo ac dissuadendo tria primum spectanda sunt: quid sit de quo deliberetur, qui sint qui deliberent, quis sit qui suadeat rem de qua deliberatur. Omnis deliberatio de dubiis fit. Partes suadendi sunt honestum, utile, necessarium. Quidam, ut Quintilianus, δουκρόν, hoc est possibile, approbat.

Quare proœmium a Græcis dicitur.

Clare partem hanc ante ingressum rei de qua dicendum sit ostendunt. Nam sive propterea quod οἴμν cantus est, et citharædi pauca illa, quæ antequam legitimum certamen inchoent, emerendi favoris gratia canunt, proœmium cognominarunt. Oratores quoque ea quæ priusquam causam exordiantur, ad conciliandos sibi iudicum animos præloquuntur, proœmii appellatione signarunt. Sive quod οἴμν Græci viam appellant id quod ante ingressum rei ponitur, sic vocari est institutum. Causa proœmii hæc est, ut auditorem, quo sit nobis in cæteris partibus accomodatior, præparemus. Id fit tribus modis, si benevolum, attentum, docilemque feceris; et in reliquis partibus haud minus, præcipue tamen in initiis necesse est animos iudicum præparare.

Quid differt proœmium ab epilogo.

Quidam putarunt quod in proœmio præterita, in epilogo futura dicantur. Quintilianus autem eo quod in ingressu parcius et modestius præstenda sit iudicis misericordia; in epilogo vero liceat totos effundere affectus, et fictam orationem induere personis, et defunctos excitare, et pignora reorum perducere, quæ minus in proœmiis sunt usitata.

De Narratione.

Narratio aut tota pro nobis est, aut tota pro adversariis, aut mixta ex utrisque. Si erit tota pro nobis, contenti simus his tribus partibus, ut iudex intelligat, meminerit, credat, nec quidquam reprehensione dignum putet.

Notandum ut quoties exitus rei satis ostendit priora, debemus hoc esse contenti, quo reliqua intelliguntur; satius est narrationi aliquot superesse quam desesse; nam supervacua cum tedio dicuntur, necessaria cum periculo subtrahuntur. Quæ probatione tractaturi sumus, personam, causam, locum, tempus, instrumentum, occasionem narratione delibabimus. Multas sæpe in una causa sunt narrationes. Non semper eo ordine narrandum, quo res gesta est. Ἐπιδείξις sit ad augmentum vel invidiæ, vel miseratationis, vel in adversis. Initium narrationis a persona fiet, et ea si nostra est, ornatur; si aliena, infametur. Et hæc cum suis accidentibus ponitur. Finis narrationis fit, cum eo perducitur expositio, unde quæstio oriatur.

De egressionibus.

Egressus est, vel egressio, hoc est περίκλισις, cum intermissa parum re proposita, quiddam interseritur delectationis utilitatisve gratia. Sed hæc sunt plures, quæ per totam causam variis excursus habent: ut laus hominum locorumque, ut descriptio regionum, expositio quarumdam rerum gestarum, vel etiam fabularum.

Sed indignatio, miseratio, invidia, convicium, excusatio, conciliatio, maledictorum refutatio, et similia: omnis amplificatio, minutio, omnis affectus, genus de luxuria, de avaritia, religione, officiis cum suis argumentis subjecta similia rerum, quia co-

hærent, egredi non videntur. Aroepagiæ damnave-
runt puerum, cornicua oculos eruentem; qui pu-
tantur nihil aliud iudicasse, quam id signum esse
perniciosissimæ mentis, multisque malo futuræ si
adolevisset.

De creditilibus.

Credibilium tria sunt genera : unum firmissimum,
quia fere semper accidit, ut, liberos a parentibus
amari.

Alterum velut propensius, eum qui recte valeat,
in crastinum perventurum.

Tertium tantum non repugnans, ab eo in domo
furtum factum, qui domui fuit.

Argumenta unde ducantur.

Ducuntur argumenta a personis, causis, tempore; B
cujus tres partes sunt, præcedens, conjunctum, in-
sequens. Si agimus, nostra confirmanda sunt prius;
tam ea quæ nostris opponuntur refutanda. Si re-
spondemus, sæpius incipiendum a refutatione. Locu-
ples et speciosa et imperiosa vult esse eloquentia.

De conclusione.

Conclusio, quæ peroratio dicitur, duplicem habet
rationem : ponitur enim aut in rebus, aut in af-
fectibus rerum, repetitio et congregatio, quæ Græce
ἀνακαταίωσις dicitur, a quibusdam Latinorum re-
numeratio dicitur, et memoriam auditoris reficit,
et totam simul causam ponit ante oculos; ut etiam
si per singulos minus valebant, turba moveantur, ita
tamen ut breviter eorum capita cursimque tangantur. C
Sed tunc fit ubi multæ causæ vel quæstiones
inseruntur; nam si brevis et simplex est, non est
necessaria.

De affectibus.

Affectuum duæ sunt species, quas Græci *ἦθος καὶ*
πάθος vocant, hoc est, quasi mores et affectus 563
concitatos; et *πάθος* quidem affectus concitatos; *ἦθος*
vero mites atque compositos; in illis vehementes motus,
in his lenes : et *πάθος* quidem imperat, *ἦθος* per-
suadet; hi ad perturbationem, illi ad benevolentiam præ-
valent. Et est *πάθος* temporale, *ἦθος* vero perpetuum;
utraq; ex eadem natura; sed illud majus, hoc minus, ut amor
πάθος, charitas *ἦθος*; *πάθος* concitat, *ἦθος* sedat.

In adversos plus valet invidia quam convicium,
quia invidia adversarios, convicium nos invisos facit.
Nam sunt quædam quæ si ab imprudentibus exci-
dant, sulta sunt; cum simulamus, venusta creduntur.
Bonus alterator vitio iracundiæ careat; nullus enim
rationi magis obsat affectus, et fert extra causam
plerumque, et deformia convicia facere ac mereri cogit,
et nonnunquam in ipsos iudices incitatur; quoniam
sententiæ, verba, figuræ, coloresque sunt occultiores
quæstiones ingenio, cura, exercitatione.

Conjectura omnis, aut de re est, aut de animo.

^a Hæ sunt quæstiones an huic, an cum hoc, an hoc
tempore, an hac lege, an apud ipsum. Qui liquid præter
istas quinque partes in oratione dicitur, egresso

Utriusque tria tempora sunt, præteritum, præsens,
et futurum. De re et generales quæstiones sunt, et
definitæ; id est, et quæ non continentur personis,
et quæ continentur. De animo queri non potest, nisi
ubi persona est; et de facto, cum de re agitur, aut
quid factum sit in dubium venit, aut quid fiat, aut
quid futurum sit, et reliqua similia.

De amphibologia.

Amphibologiæ species sunt innumerabiles, adeo
ut philosophi quidam putent nullum esse verbum
quod non plura significet genera, aut admodum
pauca; aut enim vocibus singulis accidi per *ὀμοιο-
μίαν*, aut conjunctis per ambiguam constructionem.

Vitiosa oratio fit, cum inter duo nomina medium
verbum ponitur.

Oppositiones etsi contrariæ non sint, sed dissimi-
les, verumtamen si suam figuram servant, sunt ni-
hilominus antitheta.

Naturalis quæstio est, quæ est temporalis; sicut
cum quæ sunt per ordines temporum acta, narratur.
Nunc ad artis rhetoricæ divisiones definitiones-
que veniamus; quæ sicut extensa atque copiosa est,
ita a multis et claris scriptoribus tractata dilatatur.

Quid sit rhetorica.

Rhetorica dicitur a copia deductæ locutionis in-
fluere. Ars autem rhetorica est, sicut magistri tra-
dunt sæcularium litterarum, bone dicendi scientia in
civilibus quæstionibus. Orator igitur est vir bonus,
dicendi peritus, ut dictum est in civilibus quæsti-
onibus. Oratoris autem officium est apposita dicere
ad persuadendum. Finis, persuadere dictione, qua-
tenus rerum et personarum conditio videtur admit-
tere in civilibus quæstionibus: unde nunc alijsa
breviter assumemus, ut nonnullis partibus indicatis,
pene totus artis ipsius summam virtutemque intel-
ligere debeamus.

Civiles quæstiones sunt, secundum Fortunatianum
artigraphum novellum, quæ in communem animi
conceptionem possunt cadere, id est, qua unusquis-
que potest intelligere, cum de æquo queritur et
bono. Dividuntur in causam et quæstionem. Causa
est res quæ habet in se controversiam in dicendo
positam, personarum certarum interpositione; quæ-
stio autem est res quæ habet in se controversiam in
dicendo positam sine certarum personarum inter-
positione ^a.

DE PARTIBUS RHETORICÆ.

Partes rhetoricæ sunt quinque.

Inventio,
Dispositio,
Elocutio,
Memoria,
Pronuntiatio,

Inventio est excogitatio rerum verarum aut veri-
similium, quæ causas probabilem reddent.

est. Hæc *παράθεσις*, quoniam a recto dicendi itinere
deflectitur qualibet inscrendo.

Dispositio est rerum inventarum in ordinem pulchra distributio.

Elocutio est idoneorum verborum ad inventionem accommodata perceptio.

Memoria est firma animi rerum ac verborum ad inventionem perceptio.

Proauntiatio est ex rerum et verborum dignitate, vocis et corporis decora moderatio.

De generibus causarum.

Genera causarum rhetoricæ sunt tria principalia : demonstrativum, deliberativum, judiciale :

Demonstrativum et ostentativum Ἐγκωμιστικὸν Ἐπιδικαστικὸν	}	In laude,
		In vituperatione.
Deliberativum et suaviorum dicitur Συμβουλευτικὸν	}	In suasionem,
		In dissuasionem.
Judiciale Δικαστικὸν	}	In accusationem et defensionem,
		In præmii pensionem et negationem.

Demonstrativum genus est cum aliquid demonstramus, in quo est laus et vituperatio, hoc est, quando per hujusmodi descriptionem ostenditur aliquis, atque cognoscitur; ut psalmus xxviii et alia vel loca vel psalmi plurimi, ut : Domine, in celo misericordia tua, et usque ad nubes veritas tua. Justitia tua sicut montes Dei, et reliqua.

Deliberativum genus est in quo est suasio et dissuasio, hoc est quid appetere, quid fugere, quid docere, quid prohibere debeamus.

Judiciale genus est in quo est accusatio et defensio, vel præmii pensio et negatio.

De statusibus.

Status Græce στάσις. Status causarum sunt aut rationales, aut legales. Status vero dicitur ea res, 564 in qua causa consistit. Fit autem ex intentione et depulsionem, vel constitutionem.

Status alii vocant constitutionem, alii questionem, alii quod ex questione appareat.

Status rationales secundum generales questiones B sunt quatuor :

- Conjectura.
- Finis.
- Qualitas.
- Translatio.

1. Conjecturalis status est, cum factum quod ab alio objicitur, ab adversario pernegatur.

2. Finitivus status est, cum id quod objicitur, non hoc esse contendimus; sed quid illud sit, adhibitis definitionibus approbamus.

3. Qualitas est, cum qualis res sit, queritur; et quia de vi et genere negotii controversia est, constitutio generalis vocatur.

Qualitas generalis	Juridicialis Δικολογική	} Absoluta	Concessio	} Purgatio, Deprecatio,	{ Imprudentia, Casus, Necessitas.	
			Remotio criminis			} aut causæ, aut facti.
	Negotialis Πραγματικό	} Assumptiva	Relatio criminis Ἀντίγλωσσα.	} Cui juste in alio committitur, quia et ille in te sæpius commisit.		
			Comparatio Ἀντίστασις.		} Quando melius id factum peragitur.	

Juridicialis est in qua æqui et recti natura, et præmii et pœnæ ratio queritur.

Negotialis est in qua, quid juris ex civili more et æquitate sit, consideratur.

Absoluta est quæ ipso in se continet juris et injuriæ questionem.

Assumptiva est, quæ ipsa ex se nihil dat firmi, aut recusationem foris, aut aliquid defensionis assumit.

Concessio est, cum reus non id quod factum est, defendit, sed ut ignoscatur postulat quod nos ad pœnitentes probavimus pertinere (Comment in Psal. col. 169 et 103 [218 et 258].

Remotio criminis est, cum id crimen quod inferatur ab se et ab sua culpa, vi et potestate in alium reus dimovere conatur.

Relatio criminis est, cum ideo jure factum dicitur, quod aliquis ante injuriam tacesierit.

Comparatio est, cum aliud aliquid alterius factum honestum aut utile contenditur, quod, ut fieret illud quod arguitur, dicitur esse commissum.

Purgatio est, cum factum quidem conceditur, sed culpa removetur. Hæc partes habet tres, imprudentiam, casum, necessitatem. Imprudentia est, cum scisse se aliquid is qui arguitur, negat. Casus est, cum demonstratur aliquam fortunæ vim obstitisse voluntati. Necessitas est, cum vi quadam reus id quod fecerit, fecisse se dixerit.

Deprecatio est, cum et peccasse, et consulto peccasse reus confitetur, et tamen ut ignoscatur postulat. Quod genus perraro potest accidere.

* Ubi adversariis omnia conceduntur, et per solas lacrymas supplices defenditur reus.

4. Translatio dicitur, cum causa ex eo pendet, A cum non aut is agere videtur, quem oportet, aut non cum eo qui oportet; aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua poena oporteat. Translationi adjicitur constitutio, quod actio translationis et commutationis indigere videtur.

Status legales sunt quinque :

Scriptum et voluntas.

Ῥατὸν καὶ διάνοια.

Leges contrariæ.

Ambiguitas. Ἀμφιβολία.

Collectio, sive ratiocinatio.

Συλλογισμὸς.

Definitio legalis.

Scriptum et voluntas est, quando verba ipsa videntur cum sententia scriptoris dissidere.

Legis contrariæ status est, quando inter se duæ B leges aut plures discrepare videntur.

Ambiguitas est, cum id quod scriptum est duas aut plures res significare videtur.

Collectio, quæ et ratiocinatio nuncupatur, est quando ex eo quod scriptum est invenitur.

Definitio legalis est, cum vis verbi quasi definitiva constitutione, in qua posita sit, quaeritur.

Status ergo tam rationales quam legales a quibusdam decem et octo connumerati sunt. Cæterum secundum Rhetoricos Tullii decem et novem inveniuntur, propterea quod translationem inter rationales principaliter affixit status. Unde seipsum etiam Cicero (sicut superius dictum est) reprehendens, translationem legalibus statutis applicavit.

De controversia.

Omnis controversia, sicut ait Cicero, aut simplex est, aut juncta, aut ex comparatione.

Simplex est quæ absolutam continet unam quaestionem, hoc modo: Corinthiis bellum indicemus, an non.

Juncta est ex pluribus quaestionibus*, in qua plura quaeruntur hoc pacto: Carthago diruatur, an Carthaginiensibus reddatur, an eo colonia deducatur.

Ex comparatione, utrum potius, an quod potissimum 565 quaeritur ad hunc modum: utrum exercitus contra Philippum in Macedoniam mittatur, qui sociis sit auxilio, an teneatur in Italia, ut quam maximæ contra Annibalem copiae sint.

DE GENERIBUS CAUSARUM.

Genera causarum sunt quinque :

Honestum,

Admirabile,

Humile,

Anceps,

Obscurum.

Honestum causæ genus est cui statim sine oratione nostra favet auditoris animus.

Admirabile, a quo est alienatus animus eorum qui voluturi sunt.

Humile est quod negligitur ab auditore, et non magnopere attendendum videtur.

Anceps in quo aut judicatio dubita est, aut causa et honestatis et turpitudinis participans, ut benevolentiam pariat et offensionem.

Obscurum, in quo aut tardi auditores sunt, aut difficilioribus ad cognoscendum negotiis causa implicata est.

DE PARTIBUS RHETORICÆ.

Partes orationis rhetoricæ sunt sex :

Exordium,

Narratio,

Partitio,

Confirmatio,

Reprehensio,

Conclusio, sive

Peroratio.

Exordium est oratio animum auditoris idonee comparans ad reliquam dictionem.

Narratio est rerum gestarum, aut ut gestarum expositio.

Partitio est, quæ si recte habita fuerit, illustrem et perspicuam totam efficit orationem.

Confirmatio est per quam argumentando nostræ causæ fidem, et auctoritatem, et firmitatem adjuvat oratio.

Reprehensio est per quam argumentando adversariorum confirmatio diluitur aut elevatur.

Conclusio est exitus et determinatio totius orationis, ubi interdum et epilogorum allegatio flebilis adhibetur.

Hæc licet Cicero, Latine eloquentiæ lumen eximium, per varia volumina copiose nimis et diligenter effuderit, et in Arte rhetorica duobus libris videatur amplexus, quorum commenta a Mario Victorino composita, in bibliotheca mea vobis reliquias cognoscor.

Quintilianus etiam doctor egregius, qui post flavios Tullianos singulariter valuit implere quæ docuit, virum bonum dicendi peritum a prima ætate suscipiens, per cunctas artes ac disciplinas nobilium litterarum erudiendam esse monstravit. Libros autem duos Ciceronis de Arte rhetorica, et Quintiliani duodecim Institutionum judicavimus esse jungendos, D ut nec codicis excresceret magnitudo, et utriusque necessarii fuerint, parati semper occurrant.

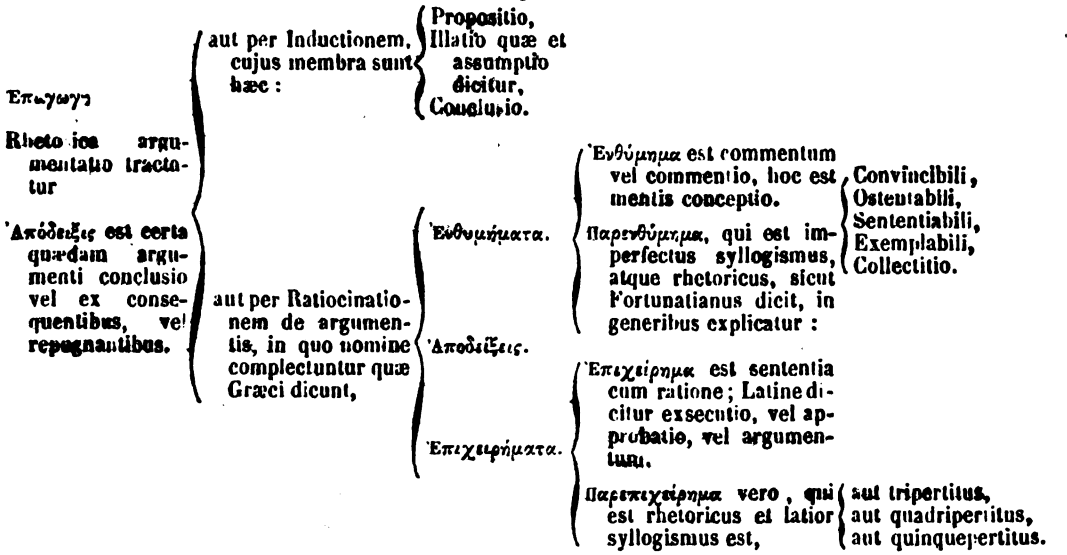
Fortunatianum vero doctorem novellum, qui tribus voluminibus de hac re subtiliter minuteque tractavit, in pugillari codice apte forsitan congruenterque redigimus, ut et fastidium lectori tollat, et quæ sunt necessaria competenter insinuet. Hunc legat qui brevitas amator est, nam cum opus suum in multis libris non tetenderit, plurima tamen acutissima ratiocinatione disseruit. Quos codices cum præfatione sua in uno corpore reperietis esse collectos.

* Et si juncta erit, considerandum erit utrum ex pluribus quaestionibus juncta sit, an ex aliqua comparatione.

DE RHETORICA ARGUMENTATIONE.

Rhetorica argumentatio fit.

566 Argumentatio dicta est quasi arguæ mentis oratio. A ut apud Terentium : Obsequium amicos, veritas odium parit.

Argumentatio est enim oratio ipsa, qua inventum probabiliter exsequimur argumentum.

Inductio est oratio qua rebus non dubiis captamus assensionem ejus cum quo instituta est, sive inter philosophos, sive inter rhetores, sive inter sermocinantes.

Propositio inductionis est quæ similitudines concedendæ rei unius inducit, aut plurimarum.

Illatio inductionis est quæ et assumptio dicitur, quæ rem de qua contenditur, et cuius causa similitudines adhibita sunt introducit.

Conclusio inductionis est quæ aut concessionem illationis confirmat, aut quid ex ea conficiatur ostendit.

Ratiocinatio est oratio qua id de quo est quæstio comprobamus.

Enthymema igitur est quod Latine interpretatur mentis conceptio, quam imperfectum syllogismum solent artigraphi nuncupare. Nam in duabus partibus hæc argumenti forma consistit : quando id quod ad fidem pertinet faciendam, utitur syllogismorum lege præterita, ut est illud : Si tempestas vitanda est, non est igitur navigandum. Ex sola enim propositione et conclusione constat esse perfectum : unde magis oratoribus quam dialecticis convenire judicatum est. De dialecticis autem syllogismis suo loco dicemus.

Convincibile est quod evidenti ratione convincitur [m. convincit] ; sicut fecit Cicero pro Milone : Ejus igitur mortis sedes ultores, cuius vitam si putetis [ed., possētis] per vos restitui posse, noletis.

Ostentabile est quod certa rei demonstratione constringit ; sic Cicero in Catilinam : Illic tamen vivit, imo etiam in senatum venit.

Sententiale est quod sententiæ generalis addicit ;

Exemplabile est quod alicujus exempli comparatione eventum similem comminatur, sicut Cicero in Philippicis dicit : Te miror, Antoni, quorum facta imitere [M. G., imitaris], eorum exitus non perhorrescere [M. G., per timescere].

Collectivum est, cum in unum, quæ argumentata sunt, colliguntur ; sicut ait Cicero pro Milone : Quem igitur cum gratia noluit, hunc voluit cum aliquorum querela, quem jure, quem loco, quem tempore non est ausus ; hunc injuria, alieno tempore cum periculo capitis non dubitavit occidere.

Præterea secundum Victorinum enthymematis altera est definitio. Ex sola propositione, sicut jam dictum est, ita constat enthymema, ut est illud : Si tempestas vitanda est, non est navigatio requirenda. Ex sola assumptione, ut est illud : Sunt autem qui mundum dicant sine divina administratione discurrere. Ex sola conclusione, ut est illud : Vera est igitur divina sententiâ [m., scientiâ]. Ex propositione et assumptione, ut est illud : Si inimicus est, occidit. Inimicus autem est ; et quia illi deest conclusio, enthymema vocatur. Sequitur epichirema.

Epichirema est, quod superius diximus, descendens de ratiocinatione latior excursio rhetorici syllogismi, latitudine distans et productione sermonis a dialecticis syllogismis, propter quod rhetoribus datur.

Triperititus epichirematicus syllogismus est qui constat membris tribus, id est propositione, assumptione, conclusione.

Quadriperititus est qui constat membris quatuor : propositione, assumptione et una propositionis sive assumptionis conjuncta probatione et conclusione.

Quinqueperititus est qui constat membris quinque, id est propositione, et probatione, assumptione, et

* Argumentum est arguæ mentis indicium quod per indagaciones probabiles rei dubiæ perficit fidem,

per exempla confirmans, ut est : Noli emulari in malignantibus, quoniam tanquam senum, etc.

eius probatione et conclusione. Hunc Cicero ita facit in Arte rhetorica : Si deliberatio et demonstratio genera sunt causarum, non possunt recte partes alicujus generis causæ putari. Eadem enim res, alii genus, alii pars esse potest : idem genus et pars esse non potest, vel cætera, quousque syllogismi hujus membra claudantur. Sed videro quantum in aliis partibus lector suum exercere possit ingenium.

Memoratus autem Fortunatianus in tertio libro meminit de oratoris memoria, de pronuntiatione et voce, unde tamen monachus cum aliqua utilitate discedit, quando ad suas partes non improbe videtur attrahere, quod illi ad exercendas controversias utiliter aptaverunt. Memoriam siquidem lectionis divinæ recognita cautela servabit, cum in supradicto libro ejus vim qualitatemque cognoverit : artem vero pronuntiationis in divinæ legis effatione concipiet. Vocis autem diligentiam in psalmodiæ decantatione custodiet. Sic instructus in opere sancto redditur, quamvis libris sæcularibus occupetur.

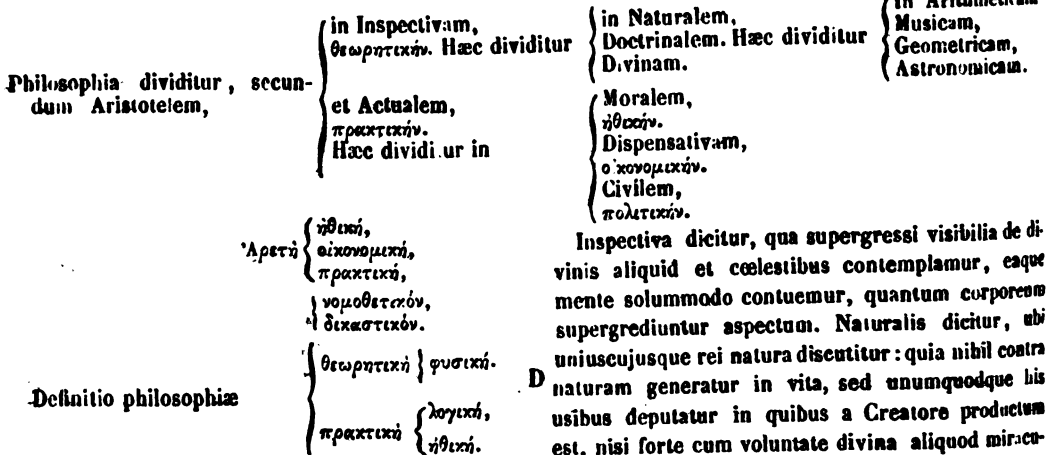
Nunc ad logicam, quæ et dialectica dicitur, sequenti ordine veniamus, quam quidam disciplinam, quidam artem appellare maluerunt, dicentes : quando apodicticis, id est probabilibus disputationibus aliquid disserit, disciplina debeat nuncupari; quando vero aliquid verisimile tractat, ut sunt syllogismi sophistici, nomen artis accipiat. Ita utrumque vocabulum pro argumentationis suæ qualitate promeretur.

CAPUT III.

DE DIALECTICA.

Dialecticam primi philosophi in dictionum suarum C

Philosophiæ divisio.

Φιλοσοφία ὁμοίως ἑστὶ κατὰ τὸ δυνατόν ἀνθρώπων. Philosophia est divinarum humanarumque rerum, in quantum homini possibile est, probabilis scientia : aliter, philosophia est ars artium et disciplina disciplinarum. Rursus, philosophia est meditatio mortis, quod magis convenit Christianis, qui sæculi ambitione calcata, conversatione disciplinabili, similitudine futuræ patriæ vivunt, sicut dicit Apostolus : *In carne enim ambulantes, non secundum carnem militamus (II Cor. x, 3)*; et alibi : *Conversatio nostra in cælis est (Philip. iii, 20)*. Philosophia est assimilari Deo secundum quod possibile est homini.

A quidem argumentationibus habuerunt, non tamen ad artis redegere peritiam. Post quos Aristoteles, ut fuit disciplinarum [ed., coctrinarum] omnium diligens inquisitor, ad regulas quasdam hujus doctrinæ argumenta perduxit, quæ prius sub certis præceptionibus non fuerunt. Hic libros faciens exquisitos, Græcorum scholam multiplici laude decoravit; quem nostri non perferentes diutius alienum, translatum expositamque Romanæ eloquentiæ contulerunt. Dialecticam vero et rhetoricam Varro in novem Disciplinarum libris tali similitudine definiit : *Dialectica a rhetorica est quod in manu hominis pugnus astrictus et palma distensa : illa brevi oratione argumenta concludens, ista facundiæ campos copioso sermone discurrrens; illa verba contrahens, ista distendens.*

Dialectica siquidem ad disserendas res acutior, rhetorica ad illa quæ nititur docenda facundior. Illa ad scholas nonnunquam venit, ista jugiter **567** procedit in forum; illa requirit rarissimos studiosos, hæc frequentes [ms., frequenter] populos. Sed priusquam de syllogismis dicamus, ubi totius dialecticæ utilitas et virtus ostenditur, oportet de ejus initiis, quasi quibusdam elementis, pauca disserere : ut sicut est a majoribus distinctus ordo, ita et nostræ dispositionis currat intentio. Consuetudo itaque est doctoribus philosophiæ, antequam ad Isagogen veniam exponendam, divisionem philosophiæ paucis attingere : quam nos quoque servantes, præsentī tempore non immerito credimus intimandam.

D Inspectiva dicitur, qua supergressi visibilia de divinis aliquid et celestibus contemplantur, eaque mente solummodo contuemur, quantum corpoream supergrediuntur aspectum. Naturalis dicitur, ubi uniuscujusque rei natura discutitur : quia nihil contra naturam generatur in vita, sed unumquodque his usibus deputatur in quibus a Creatore productum est, nisi forte cum voluntate divina aliquid miraculum provenire monstretur. Doctrinalis dicitur scientia, quæ abstractam considerat [ms., significat] quantitatem. Abstracta enim quantitas dicitur, quam intellectu a materia separantes vel ab aliis accidentibus, ut est, par, impar; vel alia hujuscemodi in sola ratiocinatione tractamus. Divinalis dicitur, quando aut ineffabilem naturam divinam, aut spirituales creaturas ex aliqua parte, profundissima qualitate disserimus. Arithmetica est disciplina quantitatis numerabilis secundum se. Musica est disciplina quæ de numeris loquitur, qui ad aliquid sunt his qui inveniuntur in sonis. Geometrica est disciplina magni-

itudinis immobilis et formarum. Astronomia est disciplina quæ cursus cœlestium siderum que figuras contemplatur omnes, et habitudines stellarum circa se et circa terram indagabili ratione percurrit. Actualia dicitur, quæ res propositas operationibus suis explicare contendit. Moralis dicitur, per quam mos vivendi honestus appetitur, et instituta ad virtutem tendentia præparantur. Dispensativa dicitur, domesticarum rerum sapienter ordo dispositus. Civilis dicitur, per quam totius civitatis administrator utilitas. Philosophiæ divisionibus definitionibusque tractatis, in quibus generaliter omnia continentur, nunc ad Porphyrii librum qui Isagoge inscribitur accedamus.

De Isagoge Porphyrii.

Isagoge Porphyrii tractat,

De genere, γένος.

De specie, εἶδος.

De differentia, διαφορὰ.

De proprio, ἴδιον.

De accidente, συμβεβηκός.

Genus est ad species pertinens, quod de differentiis specie, in eo quod quid sit prædicatur, ut animal. Per singulas enim species, id est hominis, equi, bovis et cæterorum, genus animal prædicatur atque significatur.

Species est quod de pluribus et differentiis numero, in eo quod quid sit, prædicatur; nam de Socrate, Platone et Cicerone homo prædicatur.

Differentia est quod de pluribus et differentiis specie, in eo quod quale sit, prædicatur; sicut rationale et mortale, in eo quod quale sit, de homine prædicatur.

568 Proprium est quod unaquæque species vel persona certo additamento insignitur, et ab omni communione separatur.

Accidens est quod accidit et recedit præter subjecti corruptionem, vel ea quæ sic accidunt, ut penitus non recedant. Hæc qui plenius nosse desiderant, introductionem legant Porphyrii; qui licet ad utilitatem alieni [ed., alicujus] operis se dicat scribere, non tamen sine propria laude visus est talia dicta formasse.

Categoriæ Aristotelis.

Sequuntur Categoriæ Aristotelis, sive Prædicamenta, quibus mirum in modum per varias significantias omnis sermo conclusus est: quorum organa sive instrumenta sunt tria.

Organa vel instrumenta Categoriarum sive Prædicamentorum sunt æquivoca, univoca, denominativa.

Æquivoca dicuntur, quorum nomen solum commune est, secundum nomen vero substantiæ ratio diversa, ut, animal, homo, et quod pingitur.

Univoca dicuntur, quorum et nomen commune est, et secundum nomen discrepare eadem substantiæ ratio non probatur: ut, animal, homo, atque bos.

Denominativa, id est derivativa, dicuntur quæcumque ab aliquo sola differentia casus secundum nomen

habent appellationem: ut, a grammatica grammaticus, et a fortitudine fortis.

Aristotelis Categoriæ vel Prædicamenta decem sunt:

Substantia, οὐσία.

Quantitas, ποσότης.

Ad aliquid, πρὸς τι.

Qualitas, ποιότης.

Facere, ποιῆν.

Pati, πάσχειν.

Situs, κίσθαι.

Quando, πότε.

Ubi, ποῦ.

Habere, ἔχειν.

Substantia est quæ proprie et principaliter et maxime dicitur, quæ neque de subjecto prædicatur, neque in subjecto est, ut aliquis homo vel aliquis equus. Secundæ autem substantiæ dicuntur, in quibus speciebus, illæ quæ principaliter substantiæ primo dictæ sunt, insunt atque clauduntur, ut, in homine, Cicero.

Quantitas aut discreta est, et habet partes ab alterutra discretas, nec communicantes secundum aliquem communem terminum, velut numerus et sermo qui profertur; aut continua est, et habet partes quæ secundum aliquem communem terminum ad invicem convertuntur, velut linea, superficies, corpus, locus, motus, tempus.

Ad aliquid vero sunt quæcumque hoc ipso quod sunt, aliorum esse dicuntur, velut majus, duplum, habitus, dispositio, scientia, sensus, positio.

Qualitas est secundum quam aliqui quales dicimur, ut bonus, malus.

Facere est, ut secare, vel urere, id est aliquid operari. Pati est, ut secari, vel uri.

Situs est, ut stat, sedet, jacet. Quando est, ut hesterno, vel cras.

Ubi est, ut in Asia, in Europa, in Libya. Habere est, ut calcatum, vel armatum esse.

Hoc opus Aristotelis intente legendum est; quando, sicut dictum est, quidquid homo loquitur, inter decem ista Prædicamenta inevitabiliter invenitur: proficit etiam ad libros intelligendos, qui sive rhetoribus, sive dialecticis applicantur.

Incipit Perihermenias, id est de Interpretatione.

Sequitur liber Perihermenias subtilissimus nimis, et per varias formas iterationesque cautissimus, de quo dictum est: Aristoteles, quando librum Perihermenias scriptabat, calamum in mente tingebat.

In libro Perihermenias, id est de Interpretatione, prædictus philosophus de his tractat:

De nomine,

De verbo,

De oratione,

De enuntiatione,

De affirmatione,

De negatione,

De contradictione.

Nomen est vox significativa secundum placitum, sine tempore: cujus nulla pars est significativa separata, ut Socrates.

Verbum est quod consignificat tempus, cuius pars a nihil extra significat, et est semper eorum quæ de altero dicuntur nota : ut, ille cogitat, disputat.

Oratio est vox significativa, cuius partibus aliquid separatim [ms., separatum] significativum est, ut, Socrates disputat.

Enuntiatio oratio est vox significativa de eo quod est aliquid, vel non est, ut, Socrates est, Socrates non est.

Affirmatio est enuntiatio alicujus de aliquo, ut, Socrates est.

Negatio est alicujus de aliquo negotio, ut, Socrates non est.

Contradictio est affirmationis et negationis oppositio, ut, Socrates disputat, Socrates non disputat.

Hæc omnia per librum supra memoratum minutissime divisa et subdivisa tractantur, quæ nos brevi et intimasse sufficiat, quando in ipso competens explanatio reperitur ; maxime cum eam sex libris a Doctio viro magnifico constat expositam, qui vobis inter alios edicere est relictus.

Nunc ad syllogisticas species formulasque veniamus, in quibus nobilium philosophorum jugiter exercetur ingenium.

De formulis syllogismorum.

Formulæ categoricarum, id est prædicativorum syllogismorum sunt tres :

In prima formula modi novem.

In secunda formula modi quatuor.

In tertia formula modi sex.

Modi formulæ primæ sunt novem.

Primus modus est qui concludit, id est qui colligit ex universalibus dedicativis, dedicativum universale directum, ut, Omne justum honestum, omne honestum bonum, omne igitur justum bonum.

569 Secundus modus est qui concludit [ed., concludit] ex universalibus dedicativa et abdicativa abdicativum universale directum : ut, Omne justum honestum, nullum honestum turpe, nullum igitur justum turpe.

Tertius modus est qui concludit ex dedicativis particulari et universali, dedicativum particulare directum : ut, Quoddam justum est honestum, omne honestum utile, quoddam igitur justum utile.

Quartus modus est qui concludit ex particulari dedicativa, et universali abdicativa, abdicativum particulare directum : ut, Quoddam justum honestum, nullum honestum turpe, quoddam igitur justum non est turpe.

Quintus modus est qui concludit ex universalibus dedicativis particulare dedicativum per reflexionem : ut, Omne justum honestum, omne honestum bonum, quoddam igitur bonum justum.

Sextus modus est qui concludit ex universali dedicativa, et universali abdicativa, abdicativum universale per reflexionem : ut, Omne justum honestum, nullum honestum turpe, nullum igitur turpe justum.

Septimus modus est qui concludit ex particulari et

universali dedicativis dedicativum particulare per reflexionem : ut, Quoddam justum honestum, omne honestum utile, quoddam igitur utile justum.

Octavus modus est qui concludit ex universalibus abdicativa et dedicativa particulare abdicativum per reflexionem : ut, Nullum turpe honestum, omne honestum justum, quoddam igitur justum non est turpe.

Novus modus est qui concludit ex universali abdicativa et particulari dedicativa abdicativum particulare per reflexionem : velut, Nullum turpe honestum, quoddam honestum justum, quoddam igitur justum non est turpe.

Modi formulæ secundæ sunt quatuor.

Primus modus est qui concludit ex universalibus dedicativa et abdicativa abdicativum universale directum : velut, Omne justum honestum, nullum turpe honestum, nullum igitur justum turpe.

Secundus modus est qui concludit ex universalibus abdicativa et dedicativa abdicativum universale directum : velut, Nullum turpe honestum, omne justum honestum, nullum igitur turpe justum.

Tertius modus est qui concludit ex particulari dedicativa et universali abdicativa abdicativum particulare directum : velut, Quoddam justum honestum, nullum turpe honestum, quoddam igitur justum non est turpe.

Quartus modus est qui concludit ex particulari abdicativa et universali dedicativa abdicativum particulare directum : velut, Quoddam justum non est turpe, omne malum turpe, quoddam igitur justum non est malum.

Modi formulæ tertiæ sunt sex.

Primus modus est qui concludit ex dedicativis universalibus dedicativum particulare, tam directum quam reflexum : ut, Omne justum honestum, omne justum bonum, quoddam igitur honestum bonum, vel quoddam bonum honestum.

Secundus modus est qui concludit ex dedicativis particulari et universali dedicativum particulare directum : ut, Quoddam justum honestum, omne justum bonum, quoddam igitur honestum bonum.

Tertius modus est qui concludit ex dedicativis universali et particulari dedicativum particulare directum : ut, Omne justum honestum, quoddam justum bonum, quoddam igitur honestum bonum.

Quartus modus est qui concludit ex universalibus dedicativa et abdicativa abdicativum particulare directum : ut, Omne justum honestum, nullum justum malum, quoddam igitur honestum non est malum.

Quintus modus est qui concludit ex dedicativa particulari et abdicativa universali abdicativum particulare directum : ut, Quoddam justum honestum, omne honestum bonum, igitur quoddam honestum non est malum.

Sextus modus est qui concludit ex dedicativa universali et abdicativa particulari abdicativum particulare directum : ut, Omne justum honestum, quod-

dam justum non est malum, quoddam igitur honestum non est malum.

Has formulas categoricorum syllogismorum qui plene nosse desiderat, librum legat qui inscribitur Periborontenis Apaleii, et quæ subtiliter sunt tractata, cognoscet. Nec fastidium nobis verba repetita congeminent; distincta enim atque considerata ad magnas intelligentiæ vias, præstante Domino, nos utiliter introducent. Nunc ad hypotheticos syllogismos, ordine currense, veniamus.

Modi syllogismorum hypotheticorum qui fiunt cum aliqua conjunctione, septem sunt.

Primus modus est, velut: Si dies est, lucet; est autem dies, lucet igitur.

Secundus modus est ita: Si dies est, lucet; non lucet, non est igitur dies.

Tertius modus est ita: Non et dies est et non lucet; atqui dies est, lucet igitur.

Quartus modus est ita: Aut nox, aut dies est; atqui dies est, non igitur nox est.

Quintus modus est ita: Aut dies est, aut nox; atqui nox non est, dies igitur est.

Sextus modus est ita: Non et dies est, et non lucet; dies autem est, nox igitur non est.

Septimus modus est ita: Non et dies est et nox; atqui nox non est, dies igitur est.

Modos autem hypotheticorum syllogismorum si quis plenius nosse desiderat, legat librum Marii Victorini qui inscribitur de Syllogismis hypotheticis. Sciendum quoque quoniam Tullius Marcellus Carthaginensis de Categoricis et hypotheticis syllogismis, quod a diversis philosophis latissime dictum est, septem libris breviter subtiliterque tractavit; ita ut primo libro de regula, ut ipse dicit, colligentiarum artis dialecticæ disputaret; et quod ab Aristotele de categoricis syllogismis multis libris editum est, ab isto secundo et tertio libro breviter expleretur; quod autem de hypotheticis syllogismis a Stoicis innumeris voluminibus tractatum est, ab isto quarto et quinto libro colligeretur. In sexto vero de mixtis syllogismis, in septimo autem de compositis disputavit; quem codicem vobis legendum reliqui.

570 De definitionibus.

Hinc ad pulcherrimas definitionum species accedamus, quæ tanta dignitate præcellunt, ut possint dici orationum maximum decus et quædam lumina dictionum.

Definitio vero est oratio uniuscujusque rei naturam a communione divisam propria significatione concludens: hæc multis modis præceptisque conficitur.

Definitionum prima est οὐσιώδης, Latine substantialis, quæ proprio et vere dicitur definitio; ut est, Homo animal rationale mortale, sensus disciplinæque capax; hæc enim definitio per species et differentias descendens, venit ad proprium, et designat plenissime quid sit homo.

Secunda est species definitionis quæ Græce ἔννομα dicitur, Latine notio nuncupatur: quam nota-

tionem communi, non proprio nomine possumus dicere. Hæc isto modo semper efficitur: Homo est, quod rationalem conceptione et exercitio præest animalibus cunctis. Non enim dixit, quid est homo, sed quid agat, quasi quoddam signo in notitiam denotato. In ista enim et in reliquis notio rei profertur: non substantialis, ut in illa primaria explanatione declaratur; et quia illa substantiatis est, definitionum omnium obtinet principatum.

Tertia species definitionis est quæ Græce ποιότης dicitur, Latine qualiativa. Hæc dicendo quid quale sit, id quod sit evidenter ostendit. Cujus exemplum tale est: Homo est qui ingenio valet, artibus pollet, et cognitione rerum: aut quæ agere debent eligit, aut animadversione quod inutile sit contemnit; his enim qualitatibus expressus ac definitus homo est.

Quarta species definitionis est quæ Græce ὑπογραφή, Latine descriptionalis nuncupatur: quæ adhibita circuitione dictorum factorumque, rem quid sit descriptione declarat; ut si luxuriosum volumus definire, dicimus: Luxuriosus est victus non necessarii et sumptuosi et onerosi appetens, in deliciis affluens, in libidine promptus: hæc et talia definiunt luxuriosum. Quæ species definitionis, oratoribus magis apta est quam dialecticis, quia latitudines habet; hæc simili modo in bonis rebus ponitur, et in malis.

Quinta species definitionis est quam Græce κατά λέξιν, Latine ad verbum dicimus: hæc vocem illam de qua requiritur, alio sermone designat uno ac singulari, et quodammodo quid illud sit in uno verbo positum, uno verbo alio declarat: ut, Conticescere est tacere; Item cum terminum dicimus finem, aut terras populas interpretemur esse vastatas.

Sexta species definitionis est quam Græci κατά τῆν διαφορὰν per differentiam dicimus: id est, cum quaeritur quid intersit inter regem et tyrannum, adjecta differentia quid uterque sit, definitur: id est, rex est modestus et temperans, tyrannus vero impius et immitis.

Septima est species definitionis quam Græci κατά μεταφοράν, Latini per translationem dicunt: ut Cicero in Topicis, Littus est, qua fluctus eludit. Hoc varie tractari potest: modo enim ut moveat, sicut illud, caput est arx corporis; modo ut vituperet, ut illud, divitiæ sunt brevis vitæ longum viaticum; modo ut laudet, ut adolescentia est flos ætatis.

Octava species definitionis est quam Græci κατ' ἐκείρου τοῦ ἐναντίου vocant, Latini per privantiam contrarii ejus quod definitur, dicunt: ut, bonum est quod malum non est; justum est quod injustum non est; et his similia: quod se ita naturaliter ligat, ut necessariam cognitionem sibi unius comprehensione connectat. Hoc autem genere definitionis uti debemus, cum contrarium notum est; nam certa ex incertis nemo probat. Sub qua specie sunt hæc definitiones. Substantia est, quod neque qualitas est, neque quantitas, neque aliqua accidentia: quo genere definitionis Deus definitur potest: etenim cum quid sit Deus nullo modo comprehendere valeamus,

sublatio omnium existentium, quæ Græci ὄντα appellunt, cognitionem Dei nobis circumcisa et ablata notarum rerum cognitione supponit; ut si dicamus, Deus est, quod neque corpus est, neque ullum elementum, neque animal, neque mens, neque sensus, neque intellectus, neque aliquid quod ex his capi potest; his enim ac talibus sublatis, quid sit Deus, non poterit definiri.

Nona species definitionis est quam Græci κατὰ τύπωσιν, Latini per quamdam imaginationem dicunt: ut, Aeneas est Veneris et Anchisæ filius. Hæc semper in individuis versatur, quæ Græci ἄτομα appellant. Idem accidit in eo genere dictionis ubi aliquis pudor aut metus est nominare: ut Cicero, Cum me videlicet sicarii illi describant.

Decima species definitionis est quam Græci ὡς τῶν, Latini veluti, appellant; ut si quæretur quid sit animal, respondeatur, homo; non enim manifeste dicitur animal solum esse hominem, cum sint alia innumerabilia; sed cum dicitur homo, veluti ipsum hominem animal designat: cum tamen huic nomini multa subiaceant. Rem enim quæsitam prædictum declaravit exemplum. Hoc est autem proprium definitionis, quid sit illud quod quæritur declarare.

Undecima species definitionis est quam Græci κατὰ τὴν ἔλλειψιν, Latini per indigentiam pleni ex eodem genere vocant: ut si quæretur Quid sit triens, respondeatur, Cui dodrans deest ut sit assis.

Duodecima species definitionis est quam Græci, κατὰ ἔπαινον, Latini per laudem dicunt; ut Tullius pro Cluentio: Lex est mens, et animus, et consilium, et sententia civitatis. Et aliter pax est tranquilla libertas. Fit et per vituperationem, quam Græci ψόγον vocant: servitus est postquam malorum omnium, non modo bello, sed morte quoque repellenda.

Tertia decima est species definitionis quam Græci κατ' ἀναλογία, Latini juxta rationem dicunt: sed hoc contingit cum majoris rei nomine res definitur inferior: ut est illud, Homo minor mundus. Cicero hac definitione sic usus est: Edictum, legem annuam dicunt esse.

Quarta decima est species definitionis quam Græci πρὸς τι, Latini ad aliquid vocant: ut est illud, pater est cui est filius; dominus est cui est servus: et Cicero in Rhetoricis, genus est, quod plures partes amplectitur; item pars est, quod subest generi.

Quinta decima est species definitionis quam Græci κατὰ αἰτιολογίαν, Latini secundum rei rationem **571** vocant: ut, Dies est sol supra terras; nox est sol sub terris. Scire autem debemus prædictas species definitionum topicis merito esse sociatas, quoniam inter quædam argumenta sunt positæ, et nonnullis locis commemorantur in topicis. Nunc ad topica veniamus, quæ sunt argumentorum sedes, fontes sensuum, origines dictionum; de quibus breviter aliqua dicenda sunt, ut et dialecticos locos et rhetoricos, sive eorum differentias agnoscere debeamus: ac prius de dialecticis dicendum est.

De dialecticis locis.

Propositio est oratio verum falsumve significans, ut si quis dicat cælum esse volubile: hæc enuntiatio et proloquium nuncupatur. Quæstio vero est, in dubitationem ambiguitatemque adducta propositio; ut si qui quærant, an sit cælum volubile. Conclusio est argumentis approbata propositio, ut si quis ex aliis rebus probet cælum esse volubile. Enumeratio quippe sive sui tantum causa dicitur, sive ad alios afferitur ad probandum, propositio est; cum de ipsa quæritur, quæstio; si ipsa est approbata, conclusio. Idem igitur propositio, quæstio et conclusio, sed differunt modo.

Argumentum est oratio rei dubiæ faciens fidem. Non vero idem est argumentum quod et argumentatio. Nam vis sententiæ ratioque ea quæ clauditur oratione, cum aliquid probatur ambiguum, argumentum vocatur; ipsa vero argumenti elocutio argumentatio dicitur; quo fit ut argumentum quidem mens argumentationis sit atque sententia, argumentatio vero argumenti per orationem explicatio.

Locus vero est argumenti sedes, vel unde ad propositam quæstionem conveniens trahitur argumentum. Quæ cum ita sint, singulorum diligentius natura tractanda est, eorumque per species ac membra figurasque facienda divisio.

Ac prius de propositione est disserendum: hæc esse diximus orationem, veritatem, vel mendaciam continentem. Hujus duæ sunt species: una affirmatio, altera vero negatio. Affirmatio est, si quis sic efferat, cælum volubile est; negatio, si quis ita pronuntiet, cælum volubile non est. Harum vero alie sunt universales, alie sunt particulares, alie indefinitæ, alie singulares. Universales quidem, ut si quis ita proponat: omnis homo justus est, nullus homo justus est. Particulares vero, si quis hoc modo: quidam homo justus est, quidam homo justus non est. Indefinitæ sic: homo justus est, homo justus non est. Singulares vero sunt, quæ de individuo aliquid singularique proponunt: ut, Cato justus est, Cato justus non est: etenim Cato individuus est ac singularis.

Harum vero alias prædicativas, alias conditionales vocamus. Prædicativæ sunt quæ simpliciter proponuntur, id est, quibus nulla vis conditionis adjungitur: ut si quis simpliciter dicat cælum esse volubile.

At, si huic conditio copuletur, fit ex duabus propositionibus una conditionalis, hoc modo: cælum si rotundum sit, esse volubile; hic enim conditio id efficit ut ita demum cælum volubile esse intelligatur, si sit rotundum. Quoniam igitur alie propositiones prædicativæ sunt, alie conditionales, prædicativarum partes terminos appellamus. Hi sunt prædicativus atque subjectus. Terminos autem voco verba et nomina quibus propositio nequitur; et in ea propositione qua dicimus: Homo justus est: hæc duo nomina, id est, homo et justus, propositionis partes vocantur. Eosdem etiam terminos dicimus, quorum quidem alter subjectus est, alter vero prædicativus. Subjectus est terminus qui minor est, prædicativus vero qui major: ut in ea propositione qua dicitur,

Homo justus, homo quidem minus est quam justus. A Non enim in solo homine justitia esse potest, verum etiam in corporeis divinisque substantiis; atque ideo major est terminus, justus, homo vero, minor; quod fit ut homo quidem subjectus sit terminus, justus vero prædicativus.

Quoniam vero hujusmodi simplices propositiones alterum habent prædicativum terminum, alterum vero subjectum, a majoris privilegio partis propositio prædicativa vocata est. Sæpe autem evenit ut hi termini sibi inveniuntur æquales, hoc modo, homo risibilis est; homo namque et risibilis uterque sibi æquus est terminus. Nam neque risibile ultra hominem, nec ultra risibile homo porrigitur; sed in his hoc evenire necesse est, ut si quidam inæquales termini sunt, major semper de subjecto prædicetur: si vero æquales utriusque, conversa de se prædicatione dicantur. Ut vero minor de majore prædicetur, in nulla propositione contingit. Fieri autem potest ut propositionum partes, quas terminos dicimus, non solum in nominibus, verum etiam in orationibus inveniamus. Nam sæpe oratio de oratione prædicatur hoc modo: Socrates cum Platone et discipulis de philosophiæ ratione pertractat; hæc quippe oratio, quæ est, Socrates cum Platone et discipulis, subjecta est; illa vero, quæ est, de philosophiæ ratione pertractat, prædicatur. Rursus aliquando nomen subjectum est, oratio prædicatum, hoc modo: Socrates de philosophiæ ratione pertractat; hic enim Socrates solus subjectus est; oratio vero, quam dicimus, de philosophiæ ratione pertractat, prædicatur. Evenit etiam ut supponatur oratio, et simplex vocabulum prædicetur hoc modo: Similitudo cum supernis divinisque substantiis, justitia est; hic enim oratio per quam profertur similitudo, cum supernis divinisque substantiis subjicitur; justitia vero prædicatur. Sed de hujusmodi propositionibus in his commentariis quos in Perihermenias Aristotelis libros scripsimus, diligentius disseruimus.

Argumentum est oratio rei dubiæ faciens fidem: hanc semper notiolem quæstione esse necesse est. Nam si ignota nobis probantur, argumentum vero rem dubiam probat, necesse est ut quod ad fidem quæstionis affertur, sit ipsa notius quæstione. Argumentorum vero omnium alia sunt probabilia et necessaria, alia vero probabilia quidem, sed non necessaria; alia necessaria, sed non probabilia; alia nec probabilia, nec necessaria. Probabile vero est, quod videtur vel omnibus, vel pluribus, vel sapientibus, et his vel omnibus, vel pluribus, vel maxime notis atque præcipuis, vel unicuique artifici secundum propriam facultatem; ut de medicina medico, gubernatori de navibus gubernandis; et præterea quod ei videtur cum quo sermo conseritur, vel ipsi qui iudicat. In quo nihil attinet verum falsumve sit argumentum, si tantum verisimilitudinem tenet.

Necessarium vero est, quod ut dicitur, ita est, **572** atque aliter esse non potest: et probabile quidem, ac necessarium est; ut hoc si quid cuilibet rei sit additum, totum majus efficitur. Neque enim

quisquam ab hac propositione dissentiet, et ita sese habere necesse est. Probabilia vero ac non necessaria, quibus facile quidem animus acquiescit, sed veritatis non tenet firmitatem; ut hæc, si mater est, diligit. Necessaria vero sunt, ac non probabilia, quæ ita quidem esse, ut dicuntur se habere, necesse est, sed his facile non consentit auditor: ut, ob objectum lunaris corporis, solis evenire defectum. Neque necessaria vero neque probabilia sunt, quæ neque in opinione hominum, neque in veritate consistunt; ut hoc, habere quæ non perdidit cornua Diogenem, quoniam habeat id quisque quod non perdidit; quæ quidem nec argumenta dici possunt, argumenta enim rei dubiæ faciunt fidem. Ex his autem nulla fides est, quæ neque in opinione, neque in veritate sunt constituta. Dicit tamen potest, ne illa quidem esse argumenta, quæ cum sint necessaria, minime tamen audientibus approbantur. Nam si rei dubiæ sit fides, cogendus est animus auditoris, per ea quibus ipse acquiescit, ut conclusioni quoque, quam nondum probat, possit accedere. Quod si quæ tantum necessaria sunt, ac non probabilia, non probat ille qui iudicat, est necesse ut ne illud quidem probet quod ex hujusmodi ratione conficitur. Itaque evenit ex hujusmodi ratiocinatione, ea quæ tantum necessaria sunt ac non probabilia, non esse argumenta. Sed non ita est, atque hæc interpretatio non rectæ probabilitatis intelligentiam tenet. Ea sunt enim probabilia, quibus sponte atque ultro consensus adjungitur; scilicet ut mox audita sint, approbentur.

Quæ vero necessaria sunt ac non probabilia, aliis probabilibus ac necessariis argumentis antea demonstrantur, cognitaque et credita, ad alterius rei, de qua dubitatur, fidem trahuntur; ut sunt speculationes, id est theoremata, quæ in geometria considerantur. Nam quæ illic proponuntur, non sunt talia ut in his sponte animus discentis accedat; sed quoniam demonstrantur aliis argumentis, illa quoque scita et cognita ad aliarum speculationum argumenta ducuntur. Itaque probabilia non sunt, sed sunt necessaria his quidem auditoribus, quibus nondum demonstrata sunt, ad aliud aliquid probandum, argumenta esse non possunt; hi autem qui prioribus rationibus eorum quibus non acquiescebant, fidem cœperunt, possunt eas quæ non ambigunt, ad argumentum **D** vocare.

Sed quia quatuor facultatibus disserendi omne artificium continetur, dicendum est quæ quibus uti noverit argumentis; ut, cui potissimum disciplinæ locorum atque argumentorum paritur ubertas, evidenter appareat. Quatuor igitur facultatibus, earumque velut opificibus, disserendi omnis ratio subjecta est, id est, dialectico, oratori, philosopho, sophistæ. Quorum quidem dialecticus atque orator in communi argumentorum materia versantur; uterque enim, sive necessaria, sive minime, probabilia tamen sequitur argumenta. His igitur illæ duæ species argumenti famulantur, quæ sunt probabile ac non necessarium: philosophus vero ac demonstrator de sola tantum veritate pertractant. Atque ideo sive sint probabilia,

sive non sint, nihil refert, modo dum sint necessaria; hic quoque his duabus speciebus utitur argumentis, quæ sunt probabile ac necessarium, necessarium ac non probabile. Patet igitur in quo philosophus ab oratore ac dialectico in propria consideratione dissideat; in eo scilicet quod illis probabilitatem, huic veritatem constat esse propositam. Quarta vero species argumenti, quam ne argumentum quidem recte dici supra monstravimus, sophisticis sola est attributa. Topicorum vero intentio est, verisimilium argumentorum certam demonstrare; designatis enim locis e quibus probabilia argumenta ducuntur, abundans et copiosa necesse fiat materia disserendi.

Sed quoniam, ut supra dictum est, probabilium argumentorum alia sunt necessaria, alia non necessaria, cum loci probabilium argumentorum dicuntur, evenit ut necessariorum quoque doceantur; quo fit ut oratoribus quidem ac dialecticis hæc principaliter facultas paretur, secundo vero loco philosophis. Nam in quo probabilia quidem omnia conquiruntur, dialectici atque oratores juvantur: in quibus vero probabilia ac necessaria docentur, philosophicæ demonstrationi ministratur ubertas. Non modo igitur dialecticus atque orator, verum etiam demonstrator, ac veræ argumentationis effector, habet quod ex propositis locis sibi possit assumere. Cum inter argumentorum probabilium locos, necessariorum quoque principia traditio mixta contineat. Illa vero argumenta, quæ necessaria quidem sunt, sed non probabilia; atque illud ultimum genus, scilicet nec probabile, nec necessarium, a propositi operis consideratione se junctum est: nisi quod interdum quidam sophisticis loci exercendi gratia lectoris adhibentur. Quocirca topicorum pariter utilitas intentioque patefacia est; his enim et dicendi facultas, et investigatio veritatis augetur.

Nam quid dialecticos atque oratores locorum juvat agnitio? Orationi per inventionem copiam præstant. Quid vero necessariorum doctrinam locorum philosophis tradit? viam quodammodo veritatis illa trat. Quo magis pervestiganda est rimandaque alterius disciplina ea quæ cum cognitione percepta sit, usu atque exercitatione firmanda. Magnum enim aliquid locorum consideratio pollicetur, scilicet inventendi vias; quod quidem hi qui sunt hujus rationis expertes, soli prorsus ingenio deputantur; neque intelligunt quantum hæc consideratio queratur, quæ in artem redigit vim potestatemque naturæ. Sed de his hactenus, nunc de reliquis explicemus.

De syllogismis.

Syllogismorum vero alii sunt prædicativi, qui categorici vocantur; alii conditionales, quos hypotheticos dicimus. Et prædicativi quidem sunt qui ex omnibus prædicativis propositionibus connectuntur, ut lo quem exempli gratia superius adnotavi, ex omnibus enim propositionibus prædicativis textitur. Hypothetici vero sunt quorum propositiones conditione nituntur, ut hic: Si dies est, lux est; est autem dies, lux igitur est. Propositio enim prima conditio-

nem tenet hanc, quoniam ita demum lux est, si dies est. Atque ideo syllogismus hic, hypotheticus, id est conditionalis vocatur. Inductio vero est oratio per 573 quam fit a particularibus ad universale progressio, hoc modo: Si in regendis navibus non sorte, sed arte legitur gubernator; si regendis equis auriga non sortis eventu, sed commendatione artis assumitur; si in administranda republica non sortis principem facit, sed peritia moderandi; et similia, quæ in pluribus conculantur, quibus impertitur [ed., inferuntur]; et in omni quoque re quam quisque regi atque administrari graviter volet, qui non sorte accommodat, sed arte, rectorem.

Vides igitur quemadmodum per singulas res curat oratio, ut ad universale perveniat. Nam cum non sorte regi, sed arte navim, currum, rempublicam collegisset, quasi in cæteris sese quoque ita habeat, quod erat universale conclusit: in omnibus quoque rebus, non sorte ductum, sed arte, præcipuum debere præponi. Sæpe autem multorum collecta particularitas aliud quiddam particulare demonstrat; ut si quis sic dicat: Si neque navibus, neque curribus, neque agris sorte præponuntur; nec rebus quidem publicis rectores esse sorte docendi sunt. Quod argumentationis genus maxime solet esse probabile, etsi non æquam syllogismi habeat firmitatem. Syllogismus namque ab universalibus ad particularia decurret. Estque in eo, si veris propositionibus contextatur, firma atque immutabilis veritas.

Ut inductio habet quidem maximam probabilitatem, sed interdum veritate deficitur; ut in hac: Qui scit canere cantor est; et qui luctari luctator; quique ædificare, ædificator: quibus multis simili ratione collectis, inferri potest: Qui scit igitur ma'um, malus est, quod non procedit; mali quippe notitia deesse non potest bono; virtus enim sese diligit, aspernaturque contraria, nec vitare vitium nisi cognitum queat.

His igitur duobus velut principis et generibus argumentandi, duo quidem alii deprehenduntur argumentationis modi: unus quidem syllogismo, alter vero inductioni suppositus. In quibus quidem promptum sit considerare, quod ille quidem a syllogismo, ille vero ab inductione ducat exordium; non tamen aut hic syllogismus, aut ille impleat inductionem; hæc autem sunt enthymema atque exemplum. Enthymema quippe est imperfectus syllogismus, id est oratio, in qua non omnibus antea propositionibus constitutis, Inferitur festinata conclusio; ut si quis sic dicat: Homo animal est, substantia igitur est; prætermisit enim alteram propositionem, qua proponitur omne animal esse substantiam. Ergo cum enthymema ab universalibus ad particularia probanda contendit, quasi simile syllogismo est. Quod vero non omnibus quæ conveniunt syllogismo propositionibus nititur, a syllogismi ratione discedit, atque ideo imperfectus vocatus est syllogismus.

Exemplum quoque inductioni simili ratione et copulatur, et ab ea discedit. Est enim exemplum, quod per particulare propositum, particulare quod-

dam contendit ostendere, hoc modo : Oportet a Tullio consule necari Catilinam, cum a Scipione Gracchus fuerit interemptus; approbatum est enim Catilinam a Cicerone debere periri, quod a Scipione Gracchus fuerit occisus : quæ utraque particularia esse, ac non universalia, singulorum designat interpositio personarum. Quoniam igitur ex parte pars approbatur, quasi inductionis similitudinem tenet id, quod exemplum vocamus : quoniam vero non plures quibus id efficiat colligit partes, ab inductione discedit. Ita igitur duæ quidem sunt argumentandi species principales : una, quæ dicitur syllogismus, altera que vocatur inductio; sub his autem, et velut ex his manantia, enthymema atque exemplum. Quæ quidem omnia ex syllogismo ducuntur, et ex syllogismo vires accipiunt : sive enim sit enthymema, sive inductio, sive etiam exemplum, ex syllogismo quam maxime fidem capit; quod in prioribus resolutoris, quæ ab Aristotele transtulimus, demonstratum est. Quocirca satis est de syllogismo disserere, quasi principali, et cæteras argumentandi species continente.

Restat nunc quid sit locus aperire. Locus namque est, ut Marco [m. s., Mammio] Tullio placet, argumenti sedes; cuius definitionis quæ sit vis, paucis absolvam. Argumenti enim sedes partim maxima propositio intelligi potest, partim propositionis maxime differentia. Nam cum sint aliæ propositiones, quæ cum per se notæ sint, cum nihil ulterius habeant, quo demonstrantur, atque hæc maxime et principales vocentur, suntque aliæ quarum fidem primæ ac maximæ suppleant propositiones : necesse est ut omnium quæ dubitantur, illæ antiquissimam teneant probationem, quæ ita aliis fidem facere possunt, ut ipsis nihil queat notius inveniri. Nam si argumentum est, quod rei dubiæ faciat fidem, idque notius ac probabilius esse oportet, quam illud quod probatur, necesse est ut argumentis omnibus illa maximam fidem tribuant, quæ ita per se nota sunt, ut aliena probatione non egeant. Sed huiusmodi propositio aliquotiens quidem intra argumenti ambitum continetur; aliquotiens vero extra posita, argumenti vires supplet ac perficit.

Omnes igitur loci, id est, maximarum differentiarum propositionum, aut ab his ducuntur necesse est terminis qui in questione sunt propositi, prædicato scilicet atque subjecto; aut extrinsecus assumantur, aut horum medii atque inter utrosque versentur. Eorum vero locorum qui ab his ducuntur terminis de quibus in questione dubitatur, duplex modus est : unus quidem ab eorum substantia, alter vero ab his quæ eorum substantiam consequuntur; hi vero qui a substantia sunt, in sola definitione consistunt. Definitio enim substantiam monstrat; et substantiæ integra demonstratio, definitio est. Sed, id quod dicimus, patefaciamus exemplis; ut omnis vel questionum, vel argumentationum, vel locorum ratio conquiratur. Age enim queratur, an arbores animalia sint, statque huiusmodi syllogismus : Animal est substantia animata sensibilis; non est arbor substan-

tia animata sensibilis; igitur arbor animal non est. Hic quæstio de genere est; utrum enim arbores sub animalium genere ponendæ sint, queritur; locus qui in universali propositione consistit, huic generis definitio non convenit, id ejus cuius ea definitio est, species non est loci superioris differentia : qui locus nihilominus nuncupatur a definitione.

Vides igitur ut tota dubitatio questionis syllogismi argumentatione tracta [ed., tractata] sit per convenientes et congruas propositiones, quæ vim suam ex prima et maxima propositione custodiunt; ex ea scilicet quæ negat esse speciem, cui non conveniat generis definitio. Atque ipsa universalis propositio 574 a substantia tracta est unius eorum termini qui in questione locati sunt, ut animalis, id est, ab ejus definitione, quæ est substantia animata sensibilis. Igitur in cæteris questionibus strictim ac breviter locorum differentiis commemoratis, oportet uniuscujusque proprietatem vigilantis animi alacritate percipere.

Hujus autem loci qui ex substantia ducitur, duplex modus est; partim namque a definitione, partim a descriptione argumenta ducuntur. Differt autem definitio a descriptione, quod definitio genus ac differentias assumit; descriptio vero subjectam intelligentiam claudit, quibusdam vel accidentibus unam efficientibus proprietatem, vel substantialibus præter genus conveniens aggregatis. Sed definitiones quæ ab accidentibus fiunt, tamen videntur nullo modo substantiam demonstrare : tamen quoniam sæpe veræ definitiones ita ponuntur, quæ substantiam monstrant, illæ etiam propositiones, quæ a descriptione semuntur, a substantiæ loco videntur assumi. Hujus vero tale sit exemplum : queratur enim an albedo substantia sit, hic queritur an albedo substantiæ velot generi supponatur. Dicimus igitur : substantia est, quod omnibus accidentibus possit esse subjectum : albedo vero nullis accidentibus subjacet, albedo igitur substantia non est. Locus, id est maxima propositio, eadem quæ superius. Cujus enim definitio vel descriptio ei, quod dicitur, species esse non convenit, id ejus quod esse species perhibetur, genus non est. Descriptio vero substantiæ albedini non convenit, albedo igitur substantia non est.

Locus differentia superior a descriptione, quam dudum locavimus in ratione substantiæ. Sunt etiam definitiones quæ non a rei substantia, sed a nominis significatione ducuntur, atque ita rei de qua queritur applicantur; ut si sit quæstio utrumne philosophiæ studendum sit, erit argumentatio talis : Philosophia sapientiæ amor est, huic studendum nemo dubitat : studendum igitur est philosophiæ. Hic enim non definitio rei, sed nominis interpretatio argumentum dedit. Quod etiam Tullius in ostensione ejusdem philosophiæ usus est defensione, et vocatur Græce quidem *ὀνομασποία*, Latine autem nominis definitio. Hæc de his quidem argumentis quæ ex substantia terminorum in questione positorum sumuntur, claris, ut arbitror, patefactis exemplis

nunc de his dicendum est qui terminorum substantiam consequuntur.

Horum vero multifaria divisio est: plura enim sunt, quæ singulis substantiis adhærescunt: ab his igitur quæ ejuilibet substantiis comitantur, argumenta duci solent, aut ex toto, aut ex partibus, aut ex causis, vel efficientibus, vel materia, vel fine. Et est efficiens quidem causa, quæ movet atque operatur, ut aliquid explicetur; materia vero, ex qua fit aliquid, vel in qua fit; finis, propter quod fit. Sunt etiam inter eos locos qui ex his sumuntur quæ substantiam consequuntur, aut ab effectibus, aut a corruptionibus, aut ab usibus, aut præter hos omnes ex communiter accidentibus. Quæ cum ita sint, eum prius locum qui a toto sumitur inspiciamus.

Totum duobus modis dici solet: aut ut genus, aut ut id quod ex pluribus integrum partibus constat. Et illud quidem quod ut genus, totum est, hoc modo sæpe quæstionibus argumenta suppeditat, ut si sit quæstio, an justitia utilis sit, fit syllogismus: Omnis virtus utilis est, justitia autem virtus est, ergo justitia utilis est. Quæstio de accidenti, id est, an accidat justitiæ utilitas. Locus is, qui in maxima propositione consistit. Quæ generi adsunt et speciei. Hujus superior locus a toto, id est a genere, virtute scilicet, quæ justitiæ genus est. Rursus sit quæstio, an humanæ res providentiæ regantur. Cum dicimus, si mundus providentiæ regitur; homines autem pars mundi sunt: humanæ igitur res providentiæ reguntur. Quæstio de accidenti. Locus quod toti evenit, id congruit etiam parti. Supremus locus a toto, id est ab integro. Quod partibus constat, id vero est mundus, qui hominum totum est.

A partibus etiam duobus modis argumenta nascuntur: aut enim a generis partibus, quæ sunt species; aut ab integri, id est, totius, quæ partes tantum proprio vocabulo nuncupantur. Et de his quidem partibus quæ species sunt, hoc modo sit quæstio, an virtus mentis bene constitutæ sit habitus: quæstio de definitione, id est, an habitus bene constitutæ mentis, virtutis sit definitio. Faciemus itaque ab speciebus argumentationem sic: Si justitia, fortitudo, moderatio, atque prudentia, habitus bene constitutæ mentis sunt; hæc autem quatuor uni virtuti velut generi subjiciuntur: virtus igitur bene constitutæ mentis est habitus. Maxima propositio; quod enim singulis partibus inest, id toti inesse necesse est. Argumentum vero a partibus, id est a generis partibus, quæ species nuncupantur; justitia enim, fortitudo, modestia et prudentia, virtutis species sunt.

Item ab his partibus quæ integri partes esse dicuntur, sit quæstio, an sit utilis medicina. Hæc in accidentis dubitatione constituta est. Dicimus igitur, si depelli morbos, salutemque servari, medericque vulneribus utile est: igitur medicina est utilis. Sæpe autem et una quælibet pars valet, ut argumentationis firmitas constet, hoc modo: ut si de aliquo dubitetur an sit liber: si eum vel censu, vel testamento, vel vindicta manumissum esse monstremus, liber ostensus est; atque aliæ partes erant dandæ

libertatis. Vel rursus, si dubitetur an sit domus quod eminus conspicitur: dicimus quoniam non est; nam vel tectum ei, vel parietes, vel fundamenta desunt, ab una rursus parte factum est argumentum.

Oportet autem non solum in substantiis, verum etiam in modo, temporibus, quantitibus, totum partesque respicere. Id enim quod dicimus aliquando in tempore, pars; rursus si simpliciter aliquid proponamus, in modo totum est; si cum adjectione aliqua, pars fit in modo. Item si omnia dicamus in quantitate, totum dicimus; si aliquid quantitatis excerpimus, quantitatis ponimus partem. Eodem modo et in loco: quod ubique est, totum est; quod alicubi, pars. Horum autem omnium communiter dentur exempla. A toto ad partem secundum tempus: si Deus semper est, et nunc est. A parte ad totum secundum modum; si anima [ms., animal] aliquo modo movetur, et simpliciter movetur; movetur autem cum irascitur; universaliter igitur et simpliciter movetur. Rursus a toto ad partes in quantitate; si 575 verus in omnibus Apollo vates est, verum erit Pyrrhus Romanos superare. Rursus in loco, si Deus ubique est, et hic igitur est.

Sequitur locus qui nuncupatur a causis. Sunt vero plures causæ, id est, quæ vel principium præstant motus atque efficiunt; vel specierum formas subjectæ suscipiunt; vel propter eas aliquid, vel quæ ejuilibet forma est.

Argumentum igitur ab efficiente causa; ut si quis justitiam naturalem velit ostendere, dicat: congregatio hominum naturalis est; justitiam vero congregatio hominum fecit: justitia igitur naturalis est. Quæstio de accidente. Maxima propositio: quorum efficientes causæ naturales sunt, ipsa quoque sunt naturalia. Locus ab efficientibus; quod enim uniuscujusque causa est, id efficit eam rem cujus causa est.

Rursus, si quis Mauros arma non habere contendat, dicit idcirco eos minime armis uti, quia his ferrum desit. Maxima propositio, ubi materia deest, et quod ex materia efficitur, desi locus a materia: utrumque vero, id est, ex efficientibus atque materia, uno nomine a causa dicitur. Æque enim id quod efficit, atque id quod operantis actum suscipit, ejus rei quæ efficitur causæ sunt.

Rursus a fine sit propositum, an justitia bona sit, fiet argumentatio talis. Si beatum esse, bonum est, et justitia bona est; hic est enim justitiæ finis, ut qui secundum justitiam vivit, ad beatitudinem perducat. Maxima propositio, cujus finis bonus est, ipsam quoque bonum est. Locus a fine.

Ab eo vero, quæ cujusque forma est, ita non potuisse volare Dædalum, quoniam nullas naturalis formæ pennas habuisset. Maxima propositio, tantum quemque posse, quantum forma permiserit. Locus a forma.

Ab effectibus vero, et corruptionibus, et usibus hoc modo: nam si bonum est domus, constructio bonum est, bonum est domus. Rursus si malum est destructio domus, bona est domus, et si bona est

domus, mala est destructio domus. Item si bonum est equitare, bonum est equus, et si bonum est equus, bonum est equitare. Est autem primum quidem exemplum a generationibus, quod idem ab effectibus vocari potest. Secundum a corruptionibus, tertium ab usibus. Omnium autem maximæ propositiones : cuius effectio bona est, ipsum quoque bonum est, et e converso ; et cuius corruptio mala est, ipsam bonum est, et e converso ; et cuius usus bonus est, ipsum bonum est, et e converso.

A communiter autem accidentibus argumenta sunt, quotiens ea assumuntur accidentia, quæ relinquere subjectum, vel non possunt, vel non solent ; ut si quis hoc modo dicat : sapiens non pœnitebit, pœnitentia enim malum factum comitatur : quod quia in sapiente non convenit, ne pœnitentia quidem. **Q**uæstio de accidentibus. **P**ropositio maxima : cui non inest aliquid, ei ne illud quidem, quod ejus est consequens, inesse potest. **L**ocus a communiter accidentibus.

Expeditis igitur locis his qui ab ipsis terminis in propositione positis, assumuntur, nunc de his dicendum est qui licet extrinsecus positi, argumenta tamen quæstionibus subministrant : hi vero sunt vel ex rei iudicio, vel ex similibus, vel a majore, vel a minore, vel a proportione, vel ex oppositis, vel ex transumptione. Et ille quidem locus qui rei iudicium tenet, huiusmodi est ; ut id dicamus esse, vel quod omnes judicant, vel plures, et hi vel sapientes, vel eundem unamquamque artem penitus eruditi. Huius exemplum est, cælum esse volubile : quod ita sapientes atque in astronomia doctissimi dijudicaverint. **Q**uæstio de accidente. **P**ropositio, quod omnibus, vel pluribus, vel doctis videtur hominibus, ei contradici non posse. **L**ocus a rei iudicio.

A similibus vero hoc modo, si dubitetur an hominis proprium sit esse bipedem, dicimus similiter : inest equo quadrupes, et homini bipes ; non est autem equi quadrupes proprium, non est igitur hominis proprium bipes. **Q**uæstio de proprio. **M**axima propositio. Si quod similiter inest, non est proprium, ne id quidem de quo quæritur, esse proprium potest. **L**ocus a similibus : hic vero in gemina dividitur. Hæc enim similitudo, aut in qualitate, aut in quantitate consistit ; sed in quantitate paritas nuncupatur, id est æqualitas.

Rursus ab eo quod est majus, si an sit animalis definitio, quod ex se moveri possit, dicimus, si magis oportet esse animalis definitionem, quod naturaliter vivat, quam quod ex se moveri possit. Non est autem hæc definitio animalis, quod naturaliter vivat : ne hæc quidem, quæ minus videtur esse definitio, quod ex se moveri possit, animalis definitio esse putanda est. **Q**uæstio de definitione. **P**ropositio maxima. Si id quod magis videbitur inesse, non inest, ne illud quidem quod minus inesse videtur, inest. **L**ocus ab eo quod est majus.

A minoribus vero converso modo. Nam si est hominis definitio, animal gressibile bipes : cumque id bipes videatur esse definitio hominis minus quam

A animal rationale mortale ; sitque definitio ea hominis quæ dicit animal gressibile bipes, erit definitio hominis, animal rationale mortale. **Q**uæstio de definitione. **M**axima propositio : Si id quod minus videtur inesse, inest ; et id quod magis videtur inesse, inest. **M**ultæ autem diversitates locorum sunt, ab eo quod esse magis ac minus, argumenta ministrantium : quos in expositione Topicorum Aristotelis diligentius persecuti sumus.

Item ex proportione : ut si quærat, an sorte sint legendi in civitatibus magistratus, dicam minime : quia ne in navibus quidem gubernator sorte præficiatur : est enim proportio ; nam ut sese habet gubernator ad navem, ita magistratus ad civitatem. **H**ic autem locus distat ab eo quod ex similibus ducitur. **I**bi enim una res quæ cuilibet et alii comparatur : in proportione vero non est similitudo rerum, sed quædam habitudinis comparatio. **Q**uæstio de accidenti proportione. **Q**uod in quaque re evenit, id in ejus proportionali evenire necesse est. **L**ocus a proportione.

Ex oppositis vero multiplex locus est. Quatuor enim sibimet opponuntur modis : aut enim ut contraria adverso sese loco constituta respiciunt ; aut ut privatio, et habitus ; aut relatio ; aut affirmatio et negatio. Quorum discretionones in eo libro qui de decem Prædicamentis scriptus est, commemoratæ sunt ; ab his hoc modo argumenta nascuntur.

A contrariis si quærat, an sit virtutis proprium laudari, dicam minime : quoniam ne vitii **576** quidem vituperari. **Q**uæstio de proprio. **M**axima propositio : quoniam contrariis contraria conveniunt. **L**ocus ab oppositis, id est ex contrario.

Rursus sit in quæstione positum : An sit proprium oculos habentium videre, dicam minime : eos namque qui vident, alias etiam cæcos esse contingit. Nam in quibus est habitus, in eisdem poterit esse privatio ; et quod est proprium, non potest a subjecto discedere. Et quoniam veniente cæcitate visus abscedit, non esse proprium oculos habentium videre convincitur. **Q**uæstio de proprio. **P**ropositio, ubi privatio adesse potest et habitus, proprium non est. **L**ocus ab oppositis, secundum habitum ac privationem.

Rursus sit in quæstione positum, an patris sit proprium procreatorem esse, dicam recte videri : quia filii est proprium procreatum esse ; ut enim sese habet pater ad filium, ita procreatus ad procreatorem. **Q**uæstio de proprio. **P**ropositio maxima : ad se relatorum propria, et ipsa ad se referuntur. **L**ocus a relativis oppositis.

Item sit in quæstione positum, an sit animalis proprium moveri, negem : quia nec inanimati [ed., in animali] quidem est proprium non moveri. **Q**uæstio de proprio. **P**ropositio maxima : oppositorum opposita esse propria oportere. **L**ocus ab oppositis, secundum affirmationem ac negationem ; moveri enim et non moveri, secundum affirmationem negationemque sibimet opponuntur.

Ex transumptione vero hoc modo fit : cum ex his

terminis in quibus quæstio constituta est, ad aliud quidem notius dubitatio transfertur; atque ex ejus probatione ea quæ in quæstione sunt posita, confirmantur; ut Socrates, cum quid posset in unoquoque justitia, quæreret, omnem tractatum ad reipublicæ transiit magnitudinem; atque ex eo quod illa efficeret in singulis, etiam valere firmavit. Qui locus a toto forsitan esse videretur; sed quoniam non inhaeret in his de quibus proponitur terminis, sed extra posita res, hoc tantum quia notior videtur, assumitur; ideoque ex transumptione locus id convenienti vocabulo nuocupatus est. Fit vero hæc transumptio et in nominæ, quoties ab obscuro vocabulo ad notius transfertur argumentatis, hoc modo; ut si quæratur, an philosophus invidet, sitque ignotum quid philosophi significet nomen, dicemus ad vocabulum notius transferentes, non invidere qui sapiens sit; notius enim est sapientis vocabulum quam philosophi. Ac de his quidem locis qui extrinsecus assumuntur, idoneus dictum est: nunc de mediis disputabitur.

De mediis.

Medii enim loci sumuntur vel ex casu, vel ex conjugatis, vel ex divisione nascentes. Casus est alicujus nominis principalis inflexio in adverbium: ut a justitia inflectitur juste, casus igitur est justitia, id quod dicimus juste, adverbium. Conjugata vero dicuntur, quæ ab eodem diverso modo ducta fluxerunt: ut a justitia, justum; hæc igitur inter se et cum ipsa justitia conjugata dicuntur, ex quibus omnibus in promptu sunt argumenta. Nam si id quod justum est, bonum est; et id quod juste est, bene est; et qui justus est, bonus est, et justitia bona est; hæc igitur secundam proprii nominis similitudinem consequuntur.

Mixti vero loci appellantur: quoniam si de justitia quæritur, et a casu vel a conjugatis argumenta ducuntur; neque ab ipsa proprie atque conjuncte, neque ab his quæ sunt extrinsecus posita videntur trahi, sed ex ipsorum casibus, id est, quadam ab ipsis levi immutatione deductis. Jure igitur hi loci medii inter eos qui ab ipsis, et eos qui sunt extrinsecus, collocantur.

Restat locus a divisione, qui tractatur hoc modo. Omnis divisio vel negatione fit, vel partitione; ut si quis ita pronuntiet: omne animal aut habet pedes, aut non habet. Partitione vero, velut si quis dividat: omnis homo aut sanus, aut æger est. Fit autem universa divisio, vel, ut generis in species, vel totius in partes, vel vocis in proprias significationes, vel accidentis in subjecta, vel subjecti in accidentia, vel accidentis in accidentia. Quorum omnium rationem in meo libro diligentius explicavi quem de divisione composui; atque ideo ad horum cognitionem congrua petantur exempla. Fiunt vero argumentationes per divisionem, tum ea segregatione quæ per negationem fit, tum ea quæ per partitionem. Sed qui his divisionibus utuntur, aut directa ratiocinatione contendunt, aut in aliquid impossibile atque inconve-

niens ducunt, atque ita id quod reliquerant, rursus assumunt.

Quæ facilius quisque cognoscat, si prioribus analyticis operam dederit: horum tamen in præsentia talia præstabant exempla notitiam. Sit in quæstione propositum, an ulla origo sit temporis: quod quis negare velit, id nimirum ratiocinatione firmabit, nullo modo esse ortum: idque directa ratiocinatione monstrabit, hoc modo: quoniam mundus æternus est (id enim paulisper argumenti gratia concedatur), mundus vero sine tempore esse non potuit, tempus quoque est æternum; sed quod æternum est, caret origine: tempus igitur originem non habet. At si per impossibilitatem idem desideretur ostendi, dicetur hoc modo: Si tempus habet originem, non fuit semper tempus: fuit igitur, quando non fuit tempus, sed fuisse significatio est temporis; fuit igitur tempus, quando non fuit tempus: quod fieri non potest; non igitur est ullam temporis principium positum. Namque, ut ab ullo principio cœperit, inconveniens quiddam atque impossibile contingit fuisse tempus, quando non fuerit tempus. Redditur igitur ad alteram partem, quod origine caret; sed hæc quæ ex negatione divisio est, cum per eam qualibet argumenta sumuntur, nequit fieri ut utrumque sit, quod affirmatione et negatione dividitur: itaque sublato uno, alterum manet; positoque altero reliquum tollitur; vocaturque hic a divisione locus, medius inter eos qui ab ipsis duci solent, atque eos qui extrinsecus assumuntur. Cum enim quæratur an ulla temporis sit origo, sumit quidem esse originem; et ex eo per propriam consequentiam a re ipsa, quæ quæratur, fit impossibilitatis et mendacii syllogismus; quo concluso reditur ad prius, quod verum esse necesse est; siquidem ad quod ei oppositum est, ad impossibile aliquid inconveniensque perducit. Itaque quoniam ex ipsa re de qua quæratur, fieri syllogismus solet, et quasi ab ipsis locus est ductus: quoniam vero non in eo permanet, sed ad 577 positum redit, quasi extrinsecus sumitur: ideoque igitur hic a divisione locus inter utrumque medius collocatur.

At vero hi qui ex partitione sumuntur, multiplici sunt modo. Aliquotiens eam quæ dividuntur, simul esse possunt; ut si vocem in significationes dividimus, omnes simul esse possunt: veluti cum dicimus amplector, aut actionem significat, aut passionem; utrumque simul significare potest. Aliquotiens velut in negationis modo, quæ dividuntur simul esse non possunt; ut sanus est, aut æger. Fit autem ratiocinatio in priore quidem modo divisionis, tum quia omnibus adest quod quæratur, vel non est; tum vero ideoque alicui adesse, vel non adesse quod aliis adsit, vel minime.

Nec in his explicandis diutius laboramus, si priores resolutorii, vel topica diligentius ingenium lectoris instruxerint. Nam si quæratur utrum canis substantia sit, atque hæc divisio fiat: canis vel latrabilis animalis est, vel marinæ belluæ, vel cœlestis sideris nomen; demonstraretque per singula et canem latrabilem substantiam esse, marinam quoque bel-

luam, et celeste sidus substantiæ posse supponi, monstravit canem esse substantiam. Atque hic quidem ex ipsis in quæstione propositis, videbitur argumenta traxisse. At in talibus syllogismis, aut sanus est aut æger; sed sanus est, non est igitur æger; sed sanus non est, æger igitur est; vel ita: si æger est, sanus igitur non est; vel ita: si æger non est, sanus igitur est. Ab his quæ sunt extrinsecus [ms., intrinsecus] sumptus est syllogismus, id est ab oppositis. Idecirco ergo totus hic a divisione locus inter utrosque modus esse perhibetur: quia si negatione sit constitutus, aliquo modo quidem ex ipsis sumitur, aliquo modo ab exterioribus venit. Si vero a partitione argumenta ducuntur, nunc quidem ab ipsis, nunc vero ab exterioribus copiam præstant.

Et ea Græci quidem Themistii diligentissimi scriptoris ac lucidi, et omnia ad facultatem intelligentiæ revocantis talis locorum videtur esse partitio. Quæ cum ita sint, breviter mihi locorum divisio commemoranda est, ut nihil præterea relictum esse monstraret, quod non intra eam probetur esse inclusum. De quo enim in qualibet quæstione dubitatur, id ita firmabitur argumentis; ut ea vel ex his ipsis sumantur, quæ in quæstione sunt constituta, vel extrinsecus ducantur, vel quasi in confinio horum posita vestigentur. Ac præter hanc quidem divisionem nihil extra inveniri potest; sed si ab ipsis sumitur argumentum, aut ab ipsorum necesse est substantia sumatur, aut ab his quæ ea consequuntur, aut ab his quæ inseparabiliter accidunt, vel eis adhærent, et ab eorum substantia separari sejungique vel non possunt, vel non solent. Quæ vero ab eorum substantia ducuntur, ea aut in descriptione, aut in definitione sunt; et præter hæc, a nominis interpretatione. Quæ vero ea velut substantias continentia consequuntur, alia sunt, vel ut generis, vel differentię, vel integræ formæ, vel specierum, vel partium loco circa ea quæ inquirentur, assistunt; item, vel causæ, vel fines, vel effectus, vel corruptiones, vel usus, vel quantitas, vel tempus, vel subsistendi modus. Quod vero proprie inseparabile, vel adhærens, accidens nuncupatur, id in communiter accidentibus numerabitur. Et præter hæc quid aliud cuiquam inesse possit, non potest inveniri.

Quibus ita propositis, inspiciamus nunc eos locos quos dudum extrinsecus pronuntiabamus assumi; ea enim quæ extrinsecus assumuntur, non sunt ita separata atque disjuncta, ut non aliquando quasi e regione quadam, ea quæ quærentur aspiciant. Nam et similitudines et opposita ad ea sine dubio referuntur, quibus similia vel opposita sunt, licet jure atque ordine videantur extrinsecus collocata. Sunt autem hæc, similitudo, oppositio, magis ac minus, rei judicium. In similitudine enim tum rei similitudo, tum proportionis ratio continetur. Omnia enim similitudinem tenent.

Opposita vero in contrariis, in privationibus, in relationibus, in negationibus constant. Comparatio vero majoris ad minus quædam quasi similitudo dissi-

mitudo est; rerum enim per se similitum in quantitate discretio majus fecit ac minus. Quod enim omni qualitate, omni que ratione disjunctum est, id nullo modo poterit comparari. Ex rei vero judicio quæ sunt argumenta, quasi testimonium præbent, et sunt inartificiales loci atque omnino disjuncti, nec rem potius quam opinionem judiciumque sectantes. Transumptionis vero locus nunc quidem in æqualitate, nunc vero in majoris minorisve comparatione consistit; aut enim ad id quod est simile, aut ad id quod est majus aut minus, sit argumentorum rationumque transumptio.

Illi vero loci quos mixtos esse prædiximus, aut ex casibus, aut ex conjugatis, aut ex divisione nascuntur: in quibus omnibus consequentia et repugnantia custoditur. Sed ea quidem, quæ ex definitione, vel genere, vel differentia, vel causis argumenta ducuntur, demonstratione maxime syllogismis vires atque ordinem subministrant: reliqua vero verisimilibus ex dialecticis. Atque hi loci maxime, qui in eorum substantia sunt, de quibus in quæstione dubitatur, ad prædicativos ac simplices; reliqui vero ad hypotheticos et conditionales respiciunt syllogismos.

Expeditis igitur locis, et diligenter tam definitione quam exemplorum etiam luce patefactis, dicendum videtur quomodo hi loci maximarum sint differentię propositionum, idque brevi; neque enim longa disputatione res eget. Omnes enim maximæ propositiones, vel definitiones, in eo quod sunt maximæ, non differunt; sed in eo quod hæc quidem a definitione, illæ vero a genere, vel aliæ veniant ab aliis locis; et his jure differre, hæcque earum differentię esse dicuntur.

De topicis.

Topica sunt argumentorum sedes, fontes sensuum, origines dictionum. Itaque licet definire locum esse argumenti sedem, argumentum autem rationem quæ rei dubiæ faciat fidem. Et sunt argumenta aut in ipso negotio de quo agitur, aut ducuntur ex his rebus quæ quodammodo affectæ sunt ad id de quo quæritur, et ex rebus aliis tractæ noscuntur: aut certe assumuntur extrinsecus. Ergo hærentia loca argumentorum in eo ipso negotio sunt tria, id est, a toto, a partibus, a nota.

A toto est argumentum etiam, cum definitio adhibetur ad id quod quæritur; sicut ait Cicero, Gloria est laus recte factorum, magnorumque in republicam fama meritorum: ecce [ed., ex se] quia gloria totum est, per definitionem ostendit quid sit gloria.

378 Argumentum a partibus sic; ut puta, si oculus videt, non ideo totum corpus videt.

A nota autem sic ducitur argumentum, quod Græce etymologia dicitur: Si consul est qui consulit republicæ, quid aliud Tullius fecit eum affecti supplicio conjuratos?

Nunc ducuntur argumenta et ex his rebus quæ quodammodo affectæ sunt ad id de quo quæritur, et ex rebus aliis tractæ noscuntur: et sunt loca tredecim, id est, alia a conjugatis, alia a genere, alia a forma generis, id est specie, alia a similitudine, alia

a differentia, alia ex contrario, alia a conjunctis, alia ab antecedentibus, alia a consequentibus, alia a repugnantibus, alia a causis, alia ab effectibus, alia a comparatione minorum, majorum aut parium.

Primo ergo a conjugatis argumentum ducatur. Conjugata dicuntur, cum declinatur a nomine, et sit verbum; ut Cicero Verrem dicit everrisse provinciam; vel nomen a verbo, cum latrocinari dicitur latro: aut nomen a nomine; ut Terentius: Inceptio et amentium, haud amantium.

A genere argumentum est, quando a re generali ad speciem aliquam descendit: ut illud Virgilii, Varium et mutabile semper femina: potuit et Dido, quod est species, varia et mutabilis esse. Vel illud Ciceronis, quod fecit argumentum, descendens a genere ad speciem: nam cum omnium provinciarum sociorumque rationem diligenter habere debeatis, tum præcipue Siciliae, iudices.

A specie argumentum ducitur, cum generali quaestioni fidem species facit; ut illud Virgilii:

An non sic Phrygius penetrat Lacedaemona pastor?
quia Phrygius pastor species est; et si istud ille unus fecit, et alii hoc Trojani generaliter facere possunt.
A simili argumentum est, quando de rebus aliquibus similia proferuntur; ut Virgilius:

Suggere tela mihi, nam nullum dextera frustra
Torsit in Rutulos, steterintque in corpore
Grajum

Iliacis campis.

A differentia argumentum ducitur, quando per differentiam aliqua res separatur; Virgilius:
Non Diomedis equos, nec currum cernis Achillis.

A contrariis argumentum sumitur, quando res discrepantes sibimet opponuntur; ut Terentius:

Nam si illum objurges, vitæ qui auxilium tulit,
Quid facies illi qui dederit damnum aut malum?

A conjunctis autem fides petitur argumenti; cum quæ singula infirma sunt, si conjungantur, vim veritatis assumunt; ut, quid accedit ut tenuis ante fuerit, quid si ut avarus, quid si ut audax, quid si ut ejus qui occisus est inimicus? Singula hæc quia non suffeunt, idcirco congregata ponuntur, ut ex multis junctis res aliqua confirmetur.

Ab antecedentibus argumentum est, quando aliqua ex his quæ prius gesta sunt comprobantur; ut Cicero pro Milone: Cum non dubitaverit aperire quid cogitaverit, vos potestis dubitare quid fecerit? Præcessit enim prædictio, ubi est argumentum, et secutum est factum.

A consequentibus vero argumentum est, quando positam rem aliquid inevitabiliter consequitur; ut si mulier peperit, cum viro concubuit.

A repugnantibus argumentum est, quando illud quod objicitur, aliqua contrarietate destruitur; ut Cicero dicit: Is igitur non modo a te periculo liberatus, sed etiam honore amplissimo ditatus, arguitur domui suæ te interficere voluisse.

A causis argumentum est, quando ex consuetudine communi res quæ tractatur, fieri potuisse convincitur; ut in Terentio:

Ego non nihil veritus sum dudum abste, Dave, ne feceres
Quod vulgus servorum solet, dolis ut me deluderet

Ab effectibus ducitur argumentum, cum ex his quæ facta sunt, aliquid approbatur; ut in Virgilio:

Degeneres animos timor arguit;
nam timor est causa ut degener sit animus, quod timoris effectum est.

A comparatione argumentum ducitur, quando per collationem personarum sive causarum, sententiæ ratio confirmatur, et a majori ratione hoc modo, ut in Virgilio:

Tu potes unanimes armare in prælia fratres.

Ergo qui hoc in fratribus potest, quanto magis in aliis? A minorum comparatione; sicut Publius Scipio pontificem maximum Tiberium Gracchum non mediocriter labefactantem statum reipublicæ privatus interfecit.

A parium comparatione; sic Cicero, in Pisone nihil interesse, utrum ipse consul improbis concionibus, perniciosis legibus rempublicam vexet, an alios vexare patiatur.

Extrinsecus vero assumentur argumenta hæc quæ Græci ἀρχαῖα vocant, id est inartificialia, quod testimonium ab aliqua externa re sumitur ad faciendam fidem; et prius.

A persona, ut non qualiscunque sit, sed illa quæ testimonii pondus habet ad faciendam fidem, sed et morum probitate debet esse laudabilis.

A natura auctoritas est, quæ maxima virtute consistit; et a tempore sunt, quæ afferant auctoritatem; ut sunt ingenium, opes, ætas, fortuna, ars, usus, necessitas, concursio rerum fortuitarum.

A dictis factisque majorum petitur fides: cum praeceptorum dicta factaque memorantur.

Et a tormentis fides probatur, post quæ nemo creditur velle mentiri.

De syllogismis.

Prima figura modos habet quatuor, qui universaliter vel particulariter affirmativam vel negativam concludunt.

Secunda item quatuor modos, qui ab negativam concludunt, sive universaliter sive particulariter.

Tertia figura habet sex modos, qui affirmative vel negative, sed particulares facient conclusiones.

Ergo primæ figuræ modus primus est qui conficitur ex duabus universalibus affirmativis, habens conclusionem universaliter affirmativam, hoc modo:

Omne bonum est amabile.

Omne justum est bonum.

Omne igitur justum est amabile.

Secundus modus figuræ primæ conficitur ex universali abnegativa et universali affirmativa, habens conclusionem universaliter affirmativam, hoc modo:

Nullus risibilis est irrationalis.

Omnis homo est risibilis.

Nullus igitur homo est irrationalis.

579 Tertius modus primæ figuræ est qui conficitur ex universali affirmativa et particulari affirmativa, particularem affirmativam concludens, hoc modo:

Omne animal movetur.

Quidam homo est animal.

Quidam igitur homo movetur.

Quartus modus primæ figuræ est qui conficitur ex universali abnegativa et particulari affirmativa, particularem abnegativam concludens, hoc modo :

Nullum insensibile est animalum.

Quidam lapis est insensibilis.

Quidam igitur lapis non est animatus.

Secundæ vero figuræ primus modus est qui ex universali abnegativa et universali affirmativa concludit hoc modo universale abnegativum :

Nullum malum est bonum.

Omne justum est bonum.

Nullum igitur justum est malum.

Secundæ vero figuræ secundus modus est in quo ex universali priore affirmativa et posteriore universali abnegativa conficitur universalis abnegativa conclusio, hoc modo :

Omne justum est æquum.

Nullum malum est æquum.

Nullum igitur malum est justum.

Tertius secundæ figuræ modus, qui ex priore universali negativa et posteriore particulari affirmativa, negationem colligit particularem, hoc modo :

Nullus lapis est animal.

Quædam substantia est animal.

Quædam igitur substantia non est lapis.

Quartus modus est secundæ figuræ qui ex affirmativa priore universali et posteriore particulari negativa particularem negationem concludit, hoc modo :

Omne justum est rectum.

Quidam homo non est rectus.

Quidam igitur homo non est justus.

Primus modus tertiæ figuræ est qui ex duabus universalibus affirmativis particularem affirmativam concludit : quia universalem affirmativam licet in particularem affirmativam converti, hoc modo :

Omnis homo est animal.

Omnis homo est substantia.

Quædam igitur substantia est animal.

Item secundus modus tertiæ figuræ est in quo ex universali negatione et universali affirmatione fit particularis negativa conclusio :

Nullus homo est equus.

Omnis homo est substantia.

Quædam igitur substantia non est equus.

Tertius modus est tertiæ figuræ, qui ex particulari et universali affirmativis particularem affirmativam concludit, hoc modo :

Quidam homo est albus.

Omnis homo est animal.

Quoddam igitur animal est album.

Quartus vero modus tertiæ figuræ est qui ex universali et particulari affirmativis particularem affirmativam concludit, hoc modo :

PATROL. LXX.

A

Omnis homo est animal.

Quidam homo est albus.

Quoddam igitur album est animal.

Quintus vero modus tertiæ figuræ est qui ex particulari negativa et universali affirmativa negationem particularem concludit, hoc modo :

Quidam homo non est albus.

Omnis homo est animal.

Quoddam igitur animal non est album.

Sextus modus tertiæ figuræ est qui ex universali negativa et particulari affirmativa particularem negativam concludit, hoc modo :

Nullus homo est lapis.

Quidam homo est albus.

Quoddam igitur album non est lapis.

B

Demonstrati sunt omnes modi trium figurarum categorici syllogismi, licet quidam primæ figuræ alios quinque modos addiderint.

De paralogismis.

Paralogismi vero primæ figuræ ita fiunt, ex priori affirmativa universali et secunda negativa universali : Omnis homo est animal; nullum animal est lapis : nullus igitur homo lapis est. Et quia mutato termino et universale et particulare concludit et negativam et affirmativam, ob hoc est inutilis approbatus idem paralogismus, qui ex duabus negativis universalibus fit, hoc modo : Nullus lapis animal est; nullum animal immobile est : nullus igitur immobilis est lapis.

C

Idem paralogismus, qui ex duabus particularibus affirmativis fit hoc modo : Quidam equus animal est; quoddam animal bipes est : quidam igitur equus bipes est. Rursum ex duabus particularibus negativis hoc modo : Quidam homo albus non est; quoddam album non movetur : quidam igitur homo non movetur.

Dein, si prior affirmativa particularis, et secunda negativa particularis fuerit, hoc modo : Quidam equus animal est; quoddam animal quadrupes non est : quidam igitur equus quadrupes non est.

Idem, si prior negativa particularis, secunda affirmativa fuerit particularis, hoc modo : Quidam homo equus non est; quidam equus immobilis est : quidam igitur homo immobilis est.

D

Idem, si major propositio affirmativa fuerit universalis, et minor propositio negativa fuerit particularis, paralogismus erit, hoc modo : Omnis homo animal est; quoddam animal rationale non est : quidam igitur homo rationalis non est.

At vero si major fuerit propositio universalis negativa, et minor particularis fuerit negativa, nullus poterit esse syllogismus, hoc modo : Nullus lapis animal est; quoddam animal pinnatum est : nullus igitur lapis pinnatus est.

Rursum, si prima fuerit particularis, secunda vero universalis, et utraq; affirmativæ propositiones, non erit syllogismus, hoc modo : Quidam lapis corpus est; omne corpus mensurabile est : quidam igitur lapis mensurabilis est.

Idem, si prima fuerit particularis, propositio negativa, et secunda universalis negativa, non erit syllogismus, hoc modo: Quoddam animal bipes non est; nullum bipes hinnibile est: quoddam igitur animal hinnibile non est.

Idem, si prior affirmativa particularis, secunda negativa universalis propositio fuerit, syllogismus non facit, hoc modo: Quidam lapis insensatus est; nullum insensatum vivit: quidam igitur lapis non vivit.

Idem, si prior negativa particularis propositio fuerit, et secunda affirmativa universalis, paralogismus erit, hoc modo: Quoddam nigrum animalum **580** non est; omne animalium movetur: quoddam igitur nigrum non movetur. Et de finitis propositionibus syllogismus non fit, quia particulae similes sunt.

Omnēs propositiones his modis constant:

Id est, *simplices*, ita:

Omnis homo justus est. Quidam homo justus est. Omnis homo rationalis est. Quidam homo rationalis est.

Contrariæ:

Nullus homo justus est. Quidam homo justus non est.

Contradictoriæ:

Nullus homo rationalis est. Quidam homo rationalis non est.

Ex utrisque terminis infinitis. Omnis non homo non rationalis est. Nullus non homo non rationalis est. Quidam non homo non rationalis est. Quidam non homo non rationalis non est.

Item ex infinito subjecto. Omnis non homo rationalis est. Nullus non homo rationalis est. Quidam non homo rationalis est. Quidam non homo rationalis non est.

Item ex infinito prædicato. Omnis homo non rationalis est. Nullus homo non rationalis est. Quidam homo non rationalis est. Quidam homo non rationalis non est.

Item quæ conveniunt. Omnis homo rationalis est. Nullus homo non rationalis est. Omnis homo non rationalis est. Nullus homo non rationalis est. Quidam homo rationalis est. Quidam homo non rationalis est. Quidam homo non rationalis non est.

Item. Omne non animal non homo est. Nullum non animal non homo est. Quiddam non animal non homo non est.

Item conversæ ex prædicato infinito. Omne non animal homo est. Nullum non animal homo est. Quoddam non animal homo est. Quoddam non animal homo non est.

Item conversæ ex infinito subjecto. Omne animal non homo est. Nullum animal non homo est. Quidam animal non homo est. Quoddam animal non homo non est.

Item propositiones indefinitæ. Homo justus est. Homo justus non est.

Indefinitarum propositiones cum subjecto infinito. Non homo justus est. Non homo justus non est.

A Ex prædicato infinito. (Homo) justus non est. Homo non justus non est.

Ex utrisque terminis infinitis. Non homo non justus est. Non homo non justus non est.

Propositiones singulares vel individuas. Plato justus est. Plato justus non est.

Ex infinito subjecto. Non Plato justus est. Non Plato justus non est.

Ex infinito prædicato. Plato non justus est. Plato non justus non est.

Ex utrisque terminis infinitis. Non Plato non justus est. Non Plato non justus non est.

De locis rhetoricis.

Rhetorica oratio habet partes sex, præcæm, quod exordium est, narrationem, partitionem, confirmationem, reprehensionem, perorationem. Quæ partes instrumenta sunt rhetoricæ facultatis, quoniam rhetorica in omnibus suis speciebus inest, et species eidem inerunt. Nec potius inerunt, quam eisdem ea quæ peragunt administrabunt. Itaque et in judiciali genere causarum necessarius est ordo præcæmii, et narrationis, atque cærorum; et in demonstrativo deliberativoque necessaria sunt. Opus autem rhetoricæ facultatis docere et movere: quod nihilominus iisdem fere rex instrumentis, id est orationis partibus, administratur. Partes autem rhetoricæ, quoniam partes sunt facultatis, ipsæ quoque sunt facultates; quocirca ipsæ quoque orationis partibus, quasi instrumentis, utentur.

C Atque ut his operentur, eisdem inerunt. Nam in exordiis nisi quinque sint supradictæ rhetoricæ partes: ut inveniat, eloquatur, disponat, meminerit, pronuntiet, nihil agit orator. Eodem quoque modo et reliquæ fere partes instrumenti, nisi habeant omnes rhetoricæ partes, frustra sunt. Hujus autem facultatis effector orator est, cujus est officium dicere apposite ad persuasionem; finis tum in ipso quidem bene dixi se, id est, dixisse apposite ad persuasionem; altera vero persuasisse. Neque enim si qua impediunt oratorem quominus persuadeat, facto officio, finem non est consecutus; sed is quidem qui officio fuit contiguus et cognatus, consequitur, facto officio. Is vero qui extra est, sæpe non consequitur, neque tamen rhetoricam suo fine contentam, honore vacavit. Hæc quidem ita sunt mixta, ut rhetorice insit speciebus, species vero insint causis.

D Causarum vero partes status esse dicuntur: quos etiam aliis nominibus tum constitutiones, tum questiones nominare licet: qui quidem dividuntur ita, ut rerum quoque natura divisa est. Sed a principii questionum differentias ordiamur, quoniam rhetoricæ questiones circumstantiis involuta sunt omnes, aut in scripti alicujus controversia versantur, aut præter scriptum ex re ipsa sumunt contentionis exordium.

Et illæ quidem questiones, quæ in scripto sunt, quinque modis fieri possunt. Uno quidem, cum hic scriptoris verba defendit, et ille sententiam, atque hic appellatur scriptum et voluntas.

Alio vero, si inter se leges quadam contrarietate A dissentiant, quarum ex adversa parte alix defendunt, alix facinus controversiam; atque hic vocatur status legis contrariæ.

Tertio, cum scriptum de quo contenditur sententiam claudit ambigam, ambiguitas ex suo nomine nuncupatur.

Quarto vero, cum in eo quod scriptum est aliud non scriptum intelligitur; quod quia per ratiocinationem et quamdam syllogismi consequentiam vestigatur, ratiocinativus vel syllogismus dicitur.

Quinto, cum sermo scriptus est, cujus non facile vis ac natura clarescat, nisi definitione detecta sit; hic vocatur finis in scripto; quos omnes a se differre, non est nostri operisve rhetorici demonstrare. Hæc autem speculanda doctis, non rudibus discendi proponimus: quamvis de eorum differentia in top coram commentis per transitum disseruerimus.

Eorum autem constitutionum, que præter scriptum in ipsarum rerum contentione sunt positæ, 581 ita differentia segregantur, ut rerum quoque ipsarum natura divisa sit. In omni enim rhetorica questione dubitatur an sit, quid sit, quale sit; et propter hæc, an jure, vel more possit exerceri iudicium. Sed si factum, vel res quæ intenditur ab adversario, negatur, quæstio est utrum sit ea quæ conjecturalis constitutio nominatur. Quod si factum quidem esse constiterit, sed quidnam sit id quod factum est ignoretur, quoniam vis ejus definitione monstranda est, finitiva dicitur constitutio. Ac si et esse constiterit, et de rei definitione conveniat, sed quale sit inquiratur: tunc quia cui generi subijci debet ambigitur, generalis qualitas nuncupatur. In hæc vero quæstione et qualitatis, et quantitatis, et comparisonis ratio versatur. Sed quoniam de genere quæstio est, secundum generis formam in plura necesse est hujus constitutionis membra distribui.

Omnis enim quæstio generalis, id est, cum de genere, et qualitate, vel quantitate quæritur facti, in duas tribuitur partes. Nam aut in præterito quæritur de qualitate propositi, aut in præsentis, aut in futuro. Si in præterito, juridicialis constitutio nuncupatur; si præsentis vel futuri temporis teneat quæstionem, negotialis dicitur.

Juridicialis vero, cujus inquisitio præteritum respicit, duabus partibus segregatur. Aut enim in ipso facto vis defensionis inest, et absoluta qualitas nuncupatur: aut extrinsecus assumitur, et assumptiva dicitur constitutio.

Sed hæc in partes quatuor derivatur: aut enim conceditur crimen, aut removetur, aut refertur, aut, quod est ultimum, comparatur. Conceditur crimen, cum nulla inducitur facti defensio, sed venia postulat. Id fieri duobus modis potest, si deprecaris aut purgas. Deprecaris, cum nihil excusationis attuleris. Purgas, cum facti culpa his ascribitur quibus obstiti obviarique non possit, neque tamen personæ sint; id enim in aliam constitutionem cadit. Sunt autem hæc, imprudentia, casus atque necessitas.

Removetur vero crimen, cum ab eo qui incessitur

transfertur in alium. Sed remotio criminis duobus fieri modis potest: si aut causa refertur, aut factum. Causa refertur, cum aliena potestate aliquid factum esse contenditur; factum vero, cum alius aut potuisse, aut debuisse facere demonstratur. Atque hæc in his maxime valet, si ejus nominis in nos intendatur actio, quod non fecerimus id quod oportuit [mas., potuit] fieri. Refertur crimen, cum iusto in aliquem facinus commissum esse conceditur [mas., contenditur]: quoniam is in quem commissum sit injuriosus sæpe fuerit, atque id quod intenditur meruit pati.

Comparatio est, cum propter meliorem utilioreve rem factum quod adversarius arguit, commissum esse defenditur. Atque hæc hactenus; nunc de inventiæ tractandum est.

De inventiæ.

Etenim prius quidem dialecticos dedimus, nunc rhetoricos proximis locos, quos ex attributis personæ ac negotio venire necesse est. Persona, que in iudicium vocatur, cujus dictumve aliquid factumve reprehenditur. Negotium, factum dictumve personæ, propter quod in iudicium vocatur. Itaque in his duobus omnis locorum ratio constituta est; quæ enim habent reprehensionis [mas., excusationis] occasionem, eadem nisi ad excusabilem partem vergant, defensionis copiam non ministrant; ex eisdem enim locis accusatio defensioque consistit.

Si igitur persona in iudicium vocatur, neque factum dictumve ullum reprehenditur, causa esse non potest. Nec vero factum dictumve aliquid in iudicium proferri potest, si persona non existat. Itaque in his duobus omnis iudiciorum ratio versatur, in persona scilicet, atque negotio. Sed, ut dictum est, persona est quæ in iudicium vocatur; negotium, factum, dictumve personæ, propter quod reus statuitur. Persona igitur et negotium suggerere argumenta non possunt, de ipsis enim quæstio est; de quibus autem dubitatur, ea dubitationi fidem facere nequeunt. Argumentum vero erit ratio rei dubiæ faciens fidem. Faciunt autem negotio fidem ea quæ sunt personis ac negotiis attributa. Ac si quando persona negotio faciat fidem, velut si credatur contra reipublicam sensitisse Cælium, quoniam persona ea vitiorum turpitudine denotata, tunc non in eo quod persona est, et in iudicium vocatur, fidem negotio facit, sed in eo quod ex attributis personæ quaedam suscipit qualitatem. Sed ut rerum ordo clarius colligescat, de circumstantiis arbitror esse dicendum.

De circumstantiis.

Circumstantiæ sunt quæ convenientis substantiam quæstionis efficiunt. Nisi enim sit qui fecerit, et quod fecerit, causaque cur fecerit, locus tempusque quo fecerit, modus, etiam facultas; quæ si desint, causa non stabit. Has igitur circumstantias in gemina Cicero partitur, ut eam quæ est, quæ circumstantiam in attributis personæ ponit, reliquas vero circumstantias in attributis negotio constituat. Et primam

quidem ex circumstantiis, eam quæ est, quis, quam personæ attribuit, secat in undecim partes. Nomen, ut Verres; natura, ut barbarus; vicus, ut amicus nobilium; persona, ut dives; studium, ut geometra; casus, ut exsul; affectio, ut amans; habitus, ut sapiens; consilium, facta, et orationes. Eaque extra illud factum dictumque sunt, quæ nunc in iudicium devocantur. Reliquas vero circumstantias, quæ sunt, quid, cur, quando, ubi, quomodo, quibus auxiliis, in attributis negotio ponit. Quid et cur, dicens continentia cum ipso negotio: cur, in causa constituens; ea enim causa est uniuscujusque facti, propter quam facta est.

Quid vero, secat in quatuor partes. In summam facti, ut parentis occisio. Ex hac maxime locus sumitur amplificationis ante factum, ut concitus rapuit gladium; dum sit, vehementer percussit. Post factum, in abdita sepelivit. Quæ omnia cum sint facta, tamen quoniam ad gestum negotium, de quo quæritur, pertinent, non sunt ea facta quæ in attributis personæ numerata sunt. Illa enim extra negotium, quod extra posita personam informantia fidem ei negotio præstant, de quo versatur intentio; hæc vero facta, quæ continentia sunt cum ipso negotio, ad ipsius negotium de quo quæritur pertinent.

Postremas vero quatuor circumstantias Cicero ponit in gestione negotii, quæ est secunda pars attributorum negotiis. Et eam quidem circumstantiam, quæ est quando, dividit in tempus, ut modo fecit; et in occasionem, ut cunctis dormientibus. Eam vero circumstantiam quæ est ubi, locum dicit, ut, in cubiculo fecit; quomodo vero, ex circumstantiis modum, ut, clam fecit: 582 quibus auxiliis circumstantiam facultatem appellat, ut, cum multo exercitu. Quorum quidem locorum etsi ex circumstantia rerum, naturalis discretio clara est, nos tamen benevolentius faciemus, si uberiores ad se differentias ostendamus.

Nam cum ex circumstantiis alia M. Tullius propperit esse continentia cum ipso negotio, alia vero in gestione negotii, atque in continentibus cum ipso negotio, illum annumeraverit locum quem appellavit, dum sit; ex ipsa prolationis significatione idem videtur esse locus hic, dum sit, cum eo qui est in gestione negotii; sed non ita est, quia dum sit, illud est quod eo tempore admissum est, dum facinus perpetratur, ut percussit. In gestione vero negotii, ea sunt quæ et ante factum, et dum sit, et post factum quod gestum est continent; in omnibus enim tempus, locus, occasio, modus, facultas inquiritur. Rursus dum sit, factum est, quod administratur, est negotium; quæ vero sunt in gestione negotii non sunt facta, sed facta adhærent; in illis enim tempus, occasionem, locum, modum, facultatem, facta esse consenserit: sed, ut dictum est, quæ cuilibet facto adhærentia sint, atque in nullo modo derelinquant, quia quadam ratione subjecta sunt ipsi quod gestum est negotio.

Item ea quæ sunt in gestione negotii, sine his quæ sunt continentia cum ipso negotio, esse possunt. Po-

test enim et locus, et tempus, et occasio, et modus, et facultas facti cuilibet intelligi, etiamsi nemo faciat quod illo loco, vel tempore, vel occasione, vel modo, vel facultate fieri posset. Itaque ea quæ sunt in gestione negotii sine his quæ sunt continentia cum ipso negotio esse possunt. Illa vero sine his esse non possunt; factum enim præter locum, tempus, occasionem, modum facultatemque esse non poterit. Atque hæc sunt quæ in attributis personæ ac negotio consistunt, velut in dialecticis locis ea quæ in ipsis cohærent, de quibus quæritur; reliqua vero quæ vel sunt adjuncta negotio, vel negotium gestum consequuntur, talia sunt quæ in dialecticis locis ea quæ secundum Themistium quidem partim rei substantiam consequuntur, partim sunt extrinsecus, partim versantur in mediis; secundum Ciceronem vero inter affecta numerata sunt, vel extrinsecus posita.

Sunt enim adjuncta negotio ipsa etiam quæ fidem faciunt quæstioni, affecta quodammodo ad id de quo quæritur, respicientia negotium de quo agitur, hoc modo. Nam circumstantiæ septem quæ in attributis personæ vel negotii numeratæ sunt, hæc cum ceperint comparari et quasi in relationem venire, si quid ad se continens referatur, vel ad id quod continet, fit aut species, aut genus; si id referatur quod ab eo longissime distet, contrarium; at si ad finem suum atque exitum referatur, tum eventus est.

Eodem quoque modo ad majora, et minora, et paria comparantur. Atque omnino tales loci in his quæ sunt ad aliquid considerantur. Nam majus, ad minus, aut simile, aut æque magnum, aut disparatum, accedunt circumstantiis quæ in attributis negotii atque personæ numeratæ sunt, ut dum ipsæ circumstantiæ aliis comparantur, fiat ex his argumentum facti dictive, quod in iudicium trahitur. Distat autem a superioribus, quod superiores loci vel facta continebant, vel factis ita adhærebant, ut separari non possint, ut locus, tempus, et cætera quæ gestum negotium non relinquunt.

Hæc vero quæ sunt adjuncta negotio non inhærent ipsi negotio, sed accedunt circumstantiis; et tunc demum argumenta præstant, cum ad comparisonem venerint: sumunt vero argumenta non ex contrarietate, sed ex contrario; et non ex similitudine, sed ex simili, ut appareat ex relatione summi argumenta in adjunctis negotio, et ea esse adjuncta negotio, quæ sunt ad ipsum de quo agitur negotium affecta.

Consecutio vero, quæ pars quarta est eorum quæ negotiis attributa sunt, neque in ipsis sunt rebus, neque rerum substantiam relinquunt, neque ex comparatione reperiuntur; sed rem gestam vel antecedunt, vel etiam consequuntur. Atque hic locus extrinsecus est. Primum enim in eo quæritur id quod factum est, quo nomine appellari conveniat: in quo non de re, sed de vocabulo laboratur. Qui deinde auctores ejus facti et inventores, comprobatores, atque æmuli, id totum ex iudicio et quodam testimonio extrinsecus posito ad subsidium confluit argumenti. Deinde et quæ ejus rei sit ex consuetudine

ctio, iudicium, scientia, artificium. Deinde natura eius, quid evenire vulgo solet : an insolenter et raro homines id sua auctoritate comprobare, an offendere in his consueverint ; et cætera quæ factum aliquod similiter confestim aut intervallo solent consequi : quæ necesse est extrinsecus posita ad opinionem magis tendere quam ad ipsam rerum naturam.

Itaque in hæc quatuor licet negotiis attributa dividere, ut sint partim continentia cum ipso negotio, quæ facta esse superius dictum est ; partim in gestione negotii, quæ non esse facta, sed factis adhærentia dudum monstravimus ; partim adjuncta negotio : hæc, ut dictum est, in relatione ponuntur ; partim gestum negotium consequuntur : horum fides extrinsecus sumitur. Ac de rhetoricis quidem locis satis dictum.

Nunc illud est explicandum quæ sit his similitudo cum dialecticis, quæ vero diversitas ; quod cum idonee convenienterque monstravero, propositi operis explicetur intentio. Primo adeo ut in dialecticis locis, sicut Themistio placet, alii sunt qui in ipsis hærent de quibus quæritur ; alii vero assumuntur extrinsecus, alii vero medii inter utrosque locati sunt : sic in rhetoricis quoque locis, alii in persona atque negotio consistunt, de quibus ex adversa parte certatur ; alii vero extrinsecus, ut hi qui gestum negotium consequuntur ; alii vero medii.

Quorum proximi quidem negotio sunt hi qui ex circumstantiis, reliqui in gestione negotii considerantur. Illi vero qui in adjunctis negotio collocantur, ipsi quoque inter medios locos positi sunt, quoniam negotium de quo agitur quadam affectione respiciunt. Vel si quis ea quidem quæ personis attributa sunt, vel quæ continentia sunt cum ipso negotio, vel in gestione negotii considerantur, his similia locis dicat, qui ab ipsis in dialectica trahuntur, de quibus in quæstione dubitatur. Consequentia vero negotio ponat extrinsecus. Adjuncta vero inter utrumque constituat.

Ciceronis vero divisioni hoc modo fit similis. Nam ea quæ continentia sunt cum ipso negotio, **583** vel ea quæ in gestione negotii considerantur, in ipsis hærent de quibus quæritur. Ea vero quæ adjuncta sunt inter affecta ponuntur. Sed ea quæ gestum negotium consequuntur, extrinsecus collocata sunt. Vel si quis ea quidem quæ continentia sunt cum ipso negotio, in ipsis hærent arbitretur : affecta vero esse ea quæ sunt in gestione negotii, vel adjuncta negotio ; extrinsecus vero ea quæ gestum negotium consequuntur. Nam jam illæ perspicuæ communitates, quod quidem ipsi pene in utrisque facultatibus versantur loci, ut genus, ut pars, ut similitudo, ut contrarium, ut majus ac minus. De communitatibus quidem satis dictum.

Differentiæ vero illæ sunt quod dialectici etiam thesibus apti sunt ; rhetorici tantum ad hypotheses, id est quæstiones informatas circumstantiis assumuntur. Nam sicut ipsæ facultates a semetipsis universalitate et particularitate distinctæ sunt, ita earum loci ambitu et contractione discreti sunt. Nam diale-

cticorum locorum major est ambitus ; et quoniam præter circumstantias sunt quæ singulares faciunt causas, non modo ad theses utiles sunt, verum etiam ad argumenta quæ in hypothesis posita sunt, eosque locos qui ex circumstantiis constant, claudunt atque ambiunt. Itaque fit ut semper egeat rhetor dialecticis locis, dialecticus vero suis possit esse contentus.

Rhetor enim quoniam causas ex circumstantiis tractat, ex iisdem circumstantiis argumenta præsumit, quæ necesse est ab universalibus et simplicioribus confirmari, qui sunt dialectici. Dialecticus vero, qui prior est, posteriore non eget, nisi aliquando inciderit quæstio personæ ; ut cum sit incidens dialectico ad probandam suam thesim, causam circumstantiis inclusam, tunc demum rhetoricis utatur locis. Itaque in dialecticis locis (si ita contingit) a genera argumenta sumuntur, id est ab ipsa generis natura ; sed in rhetoricis ab eo genere quod illi genus est de quo agitur, nec a natura generis, sed a re scilicet ipsa quæ genus est.

Sed ut progredatur ratio, ex eo pendet quod natura generis ante præcognita est : ut si dubitetur an fuerit aliquis ebrius, dicitur, si refellere velimus, non fuisse, quoniam in eo nulla luxuries antecesserit. Idcirco nimirum, quia cum luxuries ebrietatis quasi quoddam genus sit, cum luxuries nulla fuerit, ne ebrietas quidem fuit : sed hoc pendet ex altero. Cur enim si luxuries non fuit, ebrietas esse non potuit, ex natura generis demonstratur, quod dialectica ratio subministrat. Unde enim genus abest, inde etiam species abesse necesse est, quoniam genus species non relinquit.

Et de similibus quidem, et de contrariis, eodem modo, in quibus maxima similitudo est inter rhetoricos ac dialecticos locos : dialectica enim ex ipsis qualitatibus, rhetorica ex qualitate suscipientibus rebus argumenta vestigat : ut dialecticus ex genere, id est ex ipsa generis natura ; rhetor ex ea re quæ genus est ; dialecticus ex similitudine, rhetor ex simili, id est ex ea re quæ similitudinem cepit. Eodem modo ille ex contrarietate, hic ex contrario.

Memoriæ quoque condendum est, topica oratoribus, dialecticis, poetis et jurisperitis communiter quidem argumenta præstare ; sed quando aliquid specialiter probant, ad rhetores, poetas, jurisperitosque pertinent ; quando vero generaliter disputant, ad dialecticos attingere manifestum est.

Mirabile plane genus operis, in unum potuisse colligi quicquid mobilitas ac varietas humanæ mentis in sensibus exquirendis per diversas causas poterat invenire, concludi liberum ac voluntarium intellectum. Nam quocumque se verterit, quascunque cogitationes intraverit, in aliquid eorum quæ prædicta sunt necesse est ut humanum cadat ingenium.

Illud autem competens judicavimus recapitulare breviter quorum labore in Latinum eloquium res istæ pervenerint, ut nec auctoribus gloria sua pereat, et nobis plenissime rei veritas innotescat. Isagogen transtulit patricius Boetius, commenta ejus gemina

derelinquens. Categorias idem transtulit patricius Boetius, cujus commenta tribus libris ipse quoque formavit. Perihermenas supra memoratis patricius transtulit in Latinum : cujus commenta ipse duplicia minutissima disputatione tractavit. Apuleius vero Hadaurensis syllogismos categoricos breviter enodavit. Supra memoratis vero patricius de syllogismis hypotheticis lucidissime pertractavit. [*Hæc desunt in ms.*] Topica Aristotelis uno libro Cicero transtulit in Latinum, cujus commenta prospector atque amator Latinorum patricius Boetius octo libris exposuit. Nam et prædictus Boetius patricius eadem Topica Aristotelis octo libris in Latinum vertit eloquenti.

Considerandum est autem quod jam, quia locus se attulit in rhetorica parte, libavimus quid intersit inter artem et disciplinam, ne se diversitas nominum permixta confundat. Inter artem et disciplinam Plato et Aristoteles, opinabiles magistri sæcularium litterarum, hanc differentiam esse voluerunt, dicentes : *Artem esse habitudinem operatricem contingentium, quæ se et aliter habere possunt; disciplina vero est quæ de his agit quæ aliter evenire non possunt.* Nunc ergo ad mathematicæ veniamus initium.

DE MATHEMATICA.

Mathematica, quam Latine possumus dicere doctrinalem, scientia est quæ abstractam considerat quantitatem. Abstracta enim quantitas dicitur, qua intellectus a materia separatur vel ab aliis accidentibus : ut est, par, impar, vel alia hujusmodi, quæ in sola ratiocinatione tractamus. Hæc ita dividitur :

- Divisio mathematicæ in
- Arithmeticam.
- Musicam,
- Geometriam.
- Astronomiam.

Arithmetica est disciplina quantitatis numerabilis secundum se.

Musica est disciplina quæ de numeris loquitur, qui ad aliquid sunt his qui inveniuntur in sonis.

Geometria est disciplina magnitudinis immobilis et firmarum.

584 Astronomia est disciplina cursus cœlestium siderum, quæ figuras contemplatur omnes, et habitudines stellarum circa se et circa terram indagabili ratione percurrit. Quas suo loco paulo latius exponemus, ut commemoratarum rerum virtus competenter possit ostendi. Modo de disciplinarum nomine disseramus.

Disciplinæ sunt quæ, sicut jam dictum est, nunquam opinionibus deceptæ fallunt; et ideo tali nomine nuncupantur, quia necessario suas regulas servant. Hæ nec intentione crescunt, nec subductione

minuuntur, nec aliis varietatibus permutantur; sed in vi propria permanentes, regulas suas inconvertibili firmitate custodiant. Has dum frequenti meditatione revolvimus, sensum nostrum acunt, finiumque ignorantia detergunt, et ad illam inspectivam contemplationem, si tamén sanitas mentis arideat, Domino largiente, perducunt.

Scire autem debemus Josephum Hebræorum doctissimum, in libro primo Antiquitatum, titulo nono, dicere arithmeticam et astronomiam Abraham primum Ægyptiis tradidisse; unde semina suscipientes (ut sunt homines acerrimi ingenii) excelsisse sibi reliquas latius disciplinas. Quas merito sancti Patres nostri legendas studiosissimè persvadent : quoniam ex magna parte per eas a carnalibus rebus appetitus noster abstrahitur, et faciunt desiderare quæ, præstante Domino, solo possumus corde respicere. Quocirca tempus est ut de eis singillatim ac breviter disserere debeamus.

CAPUT QUARTUM.

DE ARITHMETICA.

Scriptores sæcularium litterarum inter disciplinas mathematicas primam omnium arithmeticam esse voluerunt, propterea quod musica, et geometria, et astronomia, quæ sequuntur, indigent arithmetica ut virtutes suas valeant explicare. Verbi gratia, simplicum ad duplum, quod habet musica, indiget arithmetica; geometria vero, quod habet trigonum, quadrangulum, vel his similia, item indiget arithmetica. Astronomia etiam, quod habet in motu siderum numeros punctorum, indiget arithmetica. Arithmetica vero, ut sit, neque musica, neque geometria, neque astronomia egere cognoscitur. Propterea his fons et mater arithmetica reperitur; quam disciplinam Pythagoras sic laudasse probatur [*ed., monstratur*], ut omnia sub numero et mensura a Deo creata fuisse memoret, dicens : *Alia in motu, alia in statu esse formata : ut tamen nulla eorum, præter ista quæ dicta sunt, substantiam percepissent.* Credo trahens hoc initium, ut multi philosophorum fecerunt, ab illa sententia prophetali quæ dicit : *Omnia Deum mensura, numero et pondere disposuisse* (Sap. xi, 21).

Hæc itaque consistit ex quantitate discreta, quæ parit genera numerorum, nullo sibi communi termino sociata. 5 enim ad 10, 6 ad 4, 7 ad 3, per nulum communem terminum alterutra sibi societate nectuntur. Arithmetica vero dicitur, eo quod numeris præest. Numerus vero est ex monadibus multitudo composita, ut 3, 5, 10, 20 et cætera. Intentia arithmeticæ est docere nos naturam abstracti numeri et quæ ei accidunt, ut, verbi gratia, paritas, imparitas et cætera.

Prima divisio numeri.

Numerus, qui congregatio monadum est,	}	vel par, qui est	{ Pariter par. Pariter impar. Impariter par.
		vel impar, qui est	{ Primus et simplex. Secundus et compositus. Tertius mediocris, qui quoque modo primus, et incompositus, alio vero modo secundus et compositus.

Par numerus est qui in duas partes æquales dividi potest, ut 2, 4, 6, 8, 10 et reliqui.

Impar numerus est qui in duas partes æquales dividi nullatenus potest, ut 3, 5, 7, 9, 11 et reliqui.

Pariter par numerus est cujus divisio in duabus æqualibus partibus fieri potest usque ad monada, ut, verbi gratia, 64 dividitur in 32, 32 in 16, et 16 in 8, 8 in 4, 4 in duo, 2 vero in 1.

Pariter impar numerus est qui similiter solummodo in duas partes dividi potest æquales, ut 10 in 5, 14 in 7, 18 in 9, et his similia.

Impariter par numerus est qui plures divisiones secundum æqualitatem partium dividere potest, non tamen usque ad assem perveniat, ut, verbi gratia, 24 in bis 12, 12 in bis 6, sex in bis tres, et amplius non procedit.

Primus et simplex numerus est qui monadicam mensuram solam recipere potest, ut, verbi gratia, 3, 5, 7, 11, 13, 17, et his similia.

Secundus et compositus numerus est qui non solum monadicam mensuram, sed et arithmetica recipere potest, ut, verbi gratia, 9, 15, 21, et his similia.

Mediocris numerus est qui quodam modo simplex et incompositus esse videtur, alio vero modo secun-

das et compositus, ut, verbi gratia, 9 ad 25 dum comparatus fuerit, primus est et incompositus, quia non habet communem numerum, nisi solum quadratum; ad 15 vero si comparatus fuerit, secundus est et compositus, quoniam inest illi communis numerus præter 5 ad monadicum, id est ternarius numerus, qui novem mensurat ter terni, et 15 ter quini.

Altera divisio, de paribus et imparibus numeris.

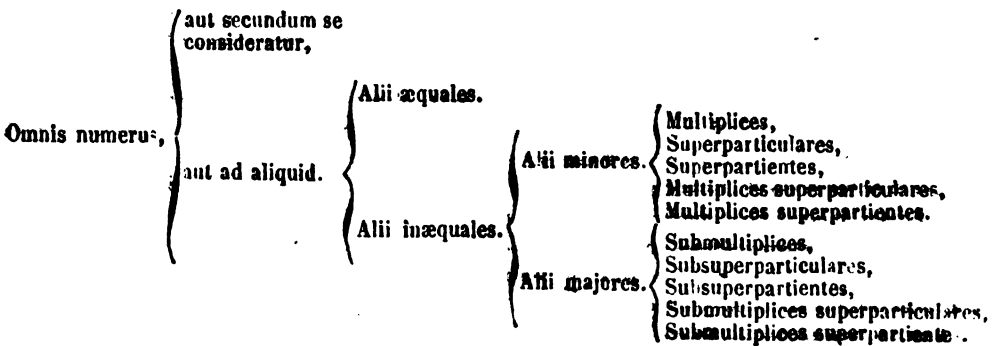
Numerus, } aut superfluous,
                  } aut par est, } aut indigenus,
                  } aut impar. } aut perfectus.

Superfluous numerus est qui descendit de paribus; is dum par sit, superfluous partes quantitatis suæ habere videtur, ut 12 habet medietatem 6, sexta pars duo; quarta pars, tria; tertia pars 4, et duodecima pars unum: qui omnes assumpti fiunt 16.

Indigenus numerus est qui et ipse de paribus descendit, quantitatis suæ summam partium inferiorem habet, ut 8, cujus medietas 4, quarta pars 2, octava pars 1: quæ simul congregatæ partes fiunt 7.

Perfectus numerus est qui tamen et ipse de paribus descendit: is dum par sit, omnes partes suas simul assumptas æquales habet, ut 6, cujus medietas tria; tertia pars 2, sexta pars unum. Quæ assumptæ partes faciunt ipsum senarium numerum.

Tertia divisio numeri.

Per se numerus est qui sine relatione aliqua dicitur, ut 3, 4, 5, 6, et reliqui similes.

Ad aliquid numerus est, qui relative ad alios comparatur, ut, verbi gratia, 4 ad 2, dum comparatus fuerit, duplex dicitur; et 6 ad 3, et 8 ad 4, et 10 ad 5, et iterum 3 ad 1 triplex, 9 ad 3, et cætera.

Æquales numeri dicuntur, qui secundum quantitatem æquales sunt, ut, verbi gratia, duo ad duo, tres ad tres, decem ad decem, centum ad centum, etc.

Inæquales numeri sunt qui ad invicem comparati inæqualitatem demonstrant, ut tres ad duo, 4 ad 3, 5 ad 4, 10 ad 6, et universaliter major minori, aut minor majori. Hujusmodi dum comparatus fuerit inæqualis dicitur.

Minor numerus est qui vel replicatione minuitur, aut ratione membrorum aut partium.

Major numerus est qui habet in se illum numerum minorem ad quem comparatur, et aliquid plus, ut, verbi gratia, quinquarius numerus trinario numero fortior est, eo quod habeat quinquarium numerum in se,

et ternarium numerum, et alias partes ejus duas, et reliqui tales.

Multiplex numerus est qui habet in se minorem numerum bis, aut ter, aut quater, aut multipliciter, ut, verbi gratia, duo ad unum, dum comparati fuerint, duplex est; 3 ad 1, triplex; 4, quadruplex, reliqui contra.

Submultiplex numerus est qui intra multiplicem continetur bis, aut ter, aut quater, aut multipliciter, verbi gratia, unum a duobus bis continetur, a tribus ter, a quatuor quater, et ab aliis multipliciter.

Superparticularis numerus est, dum fortior continet infra se inferiorem numerum, circa quem comparatur similiter et una pars ejus, ut, verbi gratia, 3 ad 2 dum comparati fuerint, continent in se duo et alium 1, qui media pars est duorum; 4 ad 3 dum comparati fuerint, continent in se 3 et alium 1, qui est tertia pars trium, et ceteri tales.

Subsuperparticularis numerus est minor qui continetur infertiori numero cum aliqua parte sua una,

aut media, aut tertia, aut quarta, aut quinta, ut, verbi gratia, 2 ad 3, 4 ad 5, et ceteri.

Superpartiens numerus est qui in se inferiorem numerum totum continet, et super hoc alteras partes ejus 2, aut 3, aut 4, aut 5, aut alias, ut, verbi gratia, 5 ad 3, dum comparati fuerint, habet in se quinarium numerum trinarium numerum, et insuper alias duas partes ejus. 7 ad 4, dum comparati fuerint, habent in se 4 et alias tres partes ejus.

Subsuperpartiens numerus est qui continetur in numero superpartienti cum aliquibus partibus suis duabus, aut tribus, aut pluribus, ut, verbi gratia, 5 continentur a 3 cum aliis duabus partibus suis; 4 a 7 cum tribus partibus suis; 5 a 9 cum quatuor partibus suis.

586 Multiplex superparticularis numerus est qui, dum comparatus ad inferiorem sibi numerum fuerit, continet in se totum inferiorem numerum multipliciter cum aliqua parte ejus, ut, verbi gratia, quinque ad duos dum comparati fuerint, continent bis binos et unam partem ejus. Novem ad quatuor similiter, et ceteri tales.

Submultiplex superparticularis numerus est qui, dum ad fortiorem sibi numerum comparatus fuerit, continetur a fortiore sibi multipliciter cum alia una parte sua, ut, verbi gratia, 2 ad 5 dum comparati fuerint, continentur ab eo bis cum una parte sua.

Multiplex superpartiens numerus est qui, dum comparatus ad inferiorem sibi numerum fuerit, continet eum multipliciter cum aliis partibus ejus, ut, verbi gratia, 8 ad 3 comparati, continent in se bis ternos cum duabus partibus ejus. 16 ad 6 comparati continent in se bis senos et quatuor partes ejus.

Submultiplex superpartiens numerus est qui, dum ad fortiorem sibi comparatus fuerit, continetur ab eo multipliciter cum aliquibus partibus suis, ut, verbi gratia, 3 ad 8 continentur bis cum duabus partibus suis; 4 ad 15 continentur tertio cum tribus partibus suis.

Sequitur quarta divisio totius numeri.

Numeri { aut discreti sunt,
 { aut continentes : qui sunt { Lineales,
 { Superficiales,
 { Solidi.

Discretus numerus est qui a discretis monadibus continetur, ut, verbi gratia, 3 a 4, 5 a 6, et reliqui.

Continens numerus est qui a conjunctis monadibus continetur, ut, verbi gratia, ternarius numerus, si in magnitudine intelligatur, si est in linea, aut spatium, aut solidum, dicitur continens. Similiter quaternarius et quinquarius numeri.

Linealis numerus est qui inchoans a monade linealiter scribitur usque ad infinitum. Unde alpha ponitur pro designatione linearum, quoniam hæc littera unum significat apud Græcos.

Superficialis numerus est qui non solum longitudine, sed et latitudine continetur : ut trigonus numerus, quadratus numerus, quinqueangulus numerus, circularis numerus, et ceteri qui semper in superficie continentur.

Circularis numerus est qui dum similiter multiplicatus fuerit, a se inchoans ad se convertitur, ut, verbi gratia, quinquies quini, vicies quinque.

Solidus numerus est qui longitudine, et latitudinis, vel altitudine continetur, ut sunt pyramides, quæ in modum flammæ coneurunt : culi, ut sunt tessere; sphaeræ, quibus est æqualis undique rotunditas.

Sphaericus autem numerus est qui a circulato numero multiplicatus, a se inchoans ad se convertitur, ut, verbi gratia, quinquies quini, viginti quinque. Hinc circulus, dum in se ipsum multiplicatus fuerit, facit sphaeram, id est quinquies 25, 125.

His igitur rebus sollicita mente tractatis, memento quod hæc disciplina ideo cæteris antefertur, quoniam ipsa, sicut superius dictum est, ut sit, nullius alterius indiget disciplinæ. Reliquæ vero quæ sequuntur, sicut ejus jam qualitas virtutis ostendit, ut sint atque subsistant, indigent arithmetica disciplina, quam apud Græcos Nicomachus diligenter exposuit. Hunc primum Madaurensis Apuleius, deinde magnificus vir Boetius Latino sermone translato Romanis contulit lectitandum. Quibus, ut aiunt, si quis sæpius utitur, quantum hominibus fas est, lucidissima procul dubio ratione perfunditur.

Datum est etiam nobis ex magna parte sub ipsa vivere disciplina, quando horas discimus, quando mensium curricula supputamus, quando spatium anni redeuntis agnoscimus. Per numerum siquidem, ne confundamur, instrumur. Tolle sæculo competum, et omnia ignorantia cæca complectitur. Nec differre potest a cæteris animalibus, qui calculi non intelligit quantitatem; et ideo tam gloriosa res est, quantum vite nostræ necessaria comprobatur : quoniam per ipsam et substantia nostra certissime discitur, et expensarum modus librata supputatione erogatur. Numerus est qui cuncta disponit. Per ipsum discimus quid primo, quid secundo facere debeamus. Nunc veniamus ad musicam, quæ ipso nomine et propria virtute suavis est.

CAPUT QUINTUM.

DE MUSICA.

Gaudentius quidam, de musica scribens, Pythagoram dicit hujus rei invenisse primordia ex multorum sonitu et chordarum extensione percussa. Quam amicus noster vir disertissimus Mutianus transtulit in Latinum, ut ingenium ejus assumpti operis qualitas indicaret. Clemens vero Alexandrinus presbyter in libro quem contra paganos edidit, musicam ex musis dici sumpsisse principium; musasque ipsas, qua de causa inventæ fuerint, diligenter exponit. Quæ musæ ipsæ appellatæ sunt ἀπὸ τοῦ μουσῆος, id est a quærendo, quod per ipsas, sicut antiqui voluerunt, vis carminum et vocis modulatio quæreretur. Iavenninus etiam Censorium, qui ad Q. Cerellium scripsit de natali ejus die, ubi de musica disciplina, vel de alia parte mathesis non negligenda disseruit : quoniam non inutiliter legitur, ut res ipsæ penetrabilibus animo frequenti meditatione condantur.

Musica ergo disciplina per omnes actus vite no-

sua hæc ratione [ed. a creatione] diffunditur. Primum A si Creatoris mandata faciamus, et puris mentibus statuti ab eo regulis serviamus. Quidquid enim loquimur, vel intrinsecus venarum pulsibus commovemur, per musicos rhythmos harmoniæ virtutibus probatur esse sociatum. Musica quippe est scientia bene modulandi; quod si nos bona conversatione tractemus, tali disciplinæ probamur semper esse socii; quando vero iniquitates gerimus, musicam non habemus. Cælum quoque et terram, vel omnia quæ in eis dispensatione superna peraguntur, non sunt sine musica disciplina, cum Pythagoras hunc mundum per musicam conditum et gubernari posse testetur.

In ipsa quoque religione valde permixta est, ut Decalogi decachordus, tinnitus citharæ, tympana, 587 organi melodia, cymbalorum sonus; ipsum B quoque Psalterium ad instar instrumenti musici nominatum esse non dubium est, eo quod in ipso continetur celestium virtutum suavis nimis et græta modulatio.

Nunc de musicæ partibus, sicut est a majoribus traditum, disseramus. Musica est disciplina vel scientia quæ de numeris loquitur, qui ad aliquid sunt his qui inveniuntur in sonis; ut duplum, triplum, quadruplum, et his similia, quæ dicuntur ad aliquid.

Musicæ partes sunt tres, nam vel est illa

Harmonica,
Rhythmica,
Metrica.

Harmonica scientia est musica quæ discernit in C sonis acutum et grave.

Rhythmica est quæ requirit in concursione verborum, utrum bene sonus, an male cohæreat.

Metrica est quæ mensuras diversorum metrorum probabili ratione cognoscit; ut, verbi gratia, heroicum, iambicum, elegiacum et cætera.

Instrumentorum musicorum genera sunt tria:

Percussionale,
Tensibile,
Inflatile.

Percussionalia, ut sunt acitabula ænea et argentea, vel alia quæ metallico rigore percussa, reddunt cum suavitate tinnitum.

Tensibilia sunt chordarum fila, sub arte religata, quæ amodo plectro percussa mulcent aurium delectabiliter sensum: in quibus sunt species cithararum diversarum. D

Inflabilia sunt quæ spiritu reflante completa, in sonum vocis animantur, ut sunt tubæ, calami, organa, panduria, et cætera hujusmodi.

Restat nunc ut de symphoniis dicere debeamus. Symphonia est temperamentum sonitus gravis ad acutum, vel acuti ad gravem, modulamen efficiens, sive in voce, sive in percussione, sive in flatu.

Symphoniæ sunt sex:

Prima, diatessaron,
Secunda, diapente,
Tertia, diapason,
Quarta, diapason simul et diatessaron,

Quinta, diapason simul et diapente,

Sexta, disdiapason.

Diatessaron symphonia est quæ constat ex ratione epitrita, et fit ex sonitibus quatuor, unde nomen accepit.

Diapente symphonia est quæ constat ex ratione hemiolia, et fit ex sonitibus quinque, unde etiam nomen accepit.

Tertia, diapason, symphonia est, quæ etiam diocto dicitur, constat ex ratione diplasia, hoc est dupla; fit autem per sonitus octo, unde et nomen accepit, sive diocto, sive diapason: quia apud veteres citharæ ex octo chordis constabant. Diapason ergo dicta est, quasi ex omnibus sonitibus econstans.

Quarta, diapason simul et diatessaron, symphonia est quæ constat ex ratione quam habet 24 numerus ad 8 numerum; fit autem ex sonitibus undecim.

Quinta, diapason simul et diapente, symphonia est quæ constat ex ratione triplasia; fit autem per sonitus duodecim.

Sexta, disdiapason, id est dupla diapason, symphonia est quæ constat ex ratione tetraplasia; fit autem per sonitus quindecim.

Tonus est totius constitutionis harmonicæ differentia et quantitas, quæ in vocis accentu sive tenore consistit.

Toni sunt quindecim:

Hypodorius,
Hypoastius,
Hypophrygius,
Hypoæolius,
Hypolydius,
Doricus,
Jastius,
Phrygius,
Æolius,
Lydius,
Hyperdorius,
Hyberastius,
Hyperphrygius,
Hyperæolius,
Hyperlydius,

1. Hypodorius tonus est omnium gravissime sonans, propter quod et inferior nuncupatur.

2. Hypoastius autem, hypodorium hemitonio præcedens.

3. Hypophrygius est hypojastium hemitonio, hypodorium tono præcedens.

4. Hypoæolius est hypophrygium hemitonio, hypojastium tono, hypodorium tono semis præcedens.

5. Hypolydius est hypoæolium hemitonio, hypophrygium tono, hypojastium tono semis, hypodorium ditono præcedens.

6. Dorius est hypolydium hemitonio, hypoæolium tono, hypophrygium tono semis, hypojastium ditono, hypodorium duobus semis tonis, hoc est, diatessaron symphonia præcedens.

7. Jastius est doricus hemitonio, hypolydium tono, hypoæolium tono semis, hypophrygium ditono, hy-

hypodorium duobus semis, hoc est diatessaron symphonia, hypodorium tribus tonis præcedens.

8. Phrygius est iastium hemitonio, dorium tono, hypolydium tono semis, hypoxolium ditone, hypophrygium duobus semis tonis, hoc est diatessaron symphonia; hypoastium tribus tonis, hypodorium tribus semis-tonis hoc est diapente, symphonia præcedens.

9. Æolius, phrygium hemitonio, iastium tono, dorium tono semis, hypolydium duobus semis, hoc est diatessaron symphonia; hypophrygium tribus tonis, hypoastium tribus semis, hoc est diapente symphonia; hypodorium quatuor tonis præcedens.

10. Lydius est æolium hemitonio, phrygium tono, iastium tono semis, dorium duobus tonis, hypolydium duobus semis tonis, hoc est, diatessaron symphonia: hypoxolium tribus tonis, hypophrygium **388** tribus semis tonis, hoc est diapente symphonia; hypoastium quatuor tonis, hypodorium quatuor semis tonis præcedens.

11. Hyperdorius est lydium hemitonio, æolium tono, phrygium tono semis, iastium duobus tonis, dorium duobus semis, hoc est diatessaron symphonia: hypolydium tribus tonis, hypoxolium tribus semis tonis, hoc est diapente symphonia; hypophrygium quatuor tonis, hypoastium quatuor semis, hypodorium quinque.

12. Hyperjastius, est hyperdorius hemitonio, lydium tono, æolium tono semis, phrygium duobus tonis, iastium duobus semis tonis, hoc est diatessaron symphonia; dorium tribus tonis, hypolydium tribus semis tonis, hoc est diapente symphonia; hypoxolium quatuor tonis, hypophrygium quatuor semis, hypoastium quinque tonis, hypodorium quinque semis.

13. Hyperphrygius est hyperjastium hemitonio, hyperdorium tono, lydium tono semis, æolium duobus, phrygium duobus semis, hoc est diatessaron symphonia; iastium tribus tonis, dorium tribus semis, hoc est diapente symphonia; hypolydium quatuor tonis, hypoxolium quatuor semis, hypophrygium quinque, hypoastium quinque semis, hypodorium sex, hoc est, diapason symphonia præcedens.

14. Hyperæolius est hyperphrygium hemitonio, hyperjastium tono, hyperdorium tono semis, lydium duobus tonis, Æolium duobus semis, hoc est diatessaron symphonia; phrygium tribus tonis, iastium tribus semis tonis, hoc est diapente symphonia; dorium quatuor tonis, hypolydium quatuor semis, hypoxolium quinque tonis, hypophrygium quinque semis, hypoastium sex tonis, hoc est diapason symphonia: hypodorium sex semis tonis.

15. Hyperlydius est novissimus et acutissimus omnium, hyperæolium hemitonio, hyperphrygium tono, hyperjastium duobus tonis, hyperdorium duobus semis tonis, hoc est diatessaron symphonia; æolium tribus tonis, phrygium tribus semis tonis, hoc est diapente symphonia; iastium quatuor tonis, dorium quatuor semis tonis, hypolydium quinque, hypoxolium quinque semis tonis, hypophrygium sex tonis,

hoc est diapason symphonia; hypoastium sex semis tonis, hypodorium septem tonis. Unde et hoc quoniam hyperlydius tonis omnium acutissimus, septem tonis præcedit hypodorium omnium gravissimum: in quibus, ut Varro meminit, tantæ altitudinis virtus ostensa est, ut excitatos [mss., ut excitaret] animos sedaret, ipsas quoque bestias, nec non et serpentes, volucres atque delphinas ad auditum suæ modulationis attraheret.

Nam ut Orphei lyram, Sirenarum cantus, tanquam fabulosa taceamus: quid de Davido dicimus, qui ab spiritu immundo Saulis disciplina saluberrimæ modulationis eripuit, novoque modo per auditum sanitatem contulit regi, quam medici non poterant herbarum potestatibus operari († Reg. xvi, 23)? Asclepiades quoque melicus, majorum attestacione doctissimus, phreneticum quemdam per symphoniam naturæ suæ reddidisse memoratur. Multa sunt autem in ægris hominibus per hanc disciplinam facta miracula. Cælum ipsum, sicut supra memoravimus, dicitur sub harmoniæ dulcedine revolvi. Et ut breviter cuncta complectar, quidquid in supernis sive terrenis rebus convenienter secundum auctoris sui dispositionem geritur, ab hac disciplina non refertur exceptum.

Gratissima ergo nimis utilisque cognitio, quæ et sensum nostrum ad superna erigit, et aures modulatione permulcet; quam apud Græcos Alypius, Euclides, Ptolomæus, et cæteri probabili institutione [mss., instructione] docuerunt. Apud Latinos autem vir magnificus Albinus librum de hac re compendiosa brevitate conscripsit; quem in bibliotheca Romæ nos habuisse, atque studiose legisse retinemus. Qui si forte gentili incursione sublatus est, habetis hic Gaudentium Mutiani Latinum; quem si sollicita intentione relegitis, hujus scientiæ vobis atria patefacit. Fertur etiam Latino sermone et Apuleium Madaurensis instituta hujus operis effecisse.

Scriptis etiam et Pater Augustinus de musica sex libros, in quibus humanam vocem, rhythmicos sonos et harmoniam modulabilem in longis syllabis etque brevibus naturaliter habere monstravit. Cassiodorus quoque de accentibus voci nostræ adnecessariis subtiliter disputavit, pertinere dicens ad musicam disciplinam; quem vobis inter cæteros transcriptum reliqui.

CAPUT SEXTUM.

DE GEOMETRIA.

Nunc ad geometriam veniamus, quæ est descriptio contemplativa formarum, documentum etiam visuale philosophorum; quod, ut præconiis celeberrimis afferent, Jovem suum in operibus propriis geometram [mss., geometriare] fuisse testantur. Quod nescio utrum laudibus an vituperationibus applicetur, quando quod illi pingunt in pulvere colora, Jovem facere mentiuntur in cælo. Quod si vero Creatori et omnipotenti Deo salubriter applicetur, potest hæc sententia forsitan convenire veritati. Geometra et-

enim, si fas est dicere, sancta Divinitas, quando creaturæ suæ, quas hodieque facit existere, diversas species formæque concedit: quando cursus stellarum potentia veneranda distribuit, et statim huius facit currere quæ moventur, certaque sede quæ sunt fixa constituit. Quidquid enim bene disponitur atque completur, potest disciplinæ huius qualitatibus applicari.

Geometria Latine dicitur terræ dimensio, quoniam per diversas formas ipsius disciplinæ, in nonnulli dicunt, primum Ægyptus dominis propriis fertur esse partita; cujus disciplinæ magistri, mensores ante dicebantur. Sed Varro peritissimus Latinorum huius nominis causam sic existisse commemorat: dicens, prius quidem homines dimensiones terrarum terminis positis, vagantibus [ed., vacantibus] populis, pacis utilia præstitisse; deinde totius anni circulum mensuræ numero fuisse partitos; unde et ipsi menses, quod annum metiantur, dicti sunt. Verum postquam ista reperta sunt, provocati studiosi ad illa invisibilia cognoscenda, cœperunt quærere quanto spatio a terra luna, a luna sol ipse distaret, et usque ad verticem cœli quanta se mensura distenderet; quod peritissimos geometras assecutos esse commemorat. Tunc et dimensionem universæ terræ probabili refert ratione collectam; ideoque factum est ut disciplina ipsa geometriæ nomen acciperet, quod per sæcula 589 longa custodit. Unde Censorinus in libro quem scripsit ad Q. Cerebellum, spatia ipsa cœli terræque ambitum, per numerum stadiorum distincta curiositate descripsit. Quem si quis recensere voluerit, multa philosophorum mysteria brevi lectione cognoscat.

Geometria vero est disciplina magnitudinis immobilis et formarum.

Geometria dividitur:

- In planam,
- In magnitudinem numerabilem,
- In magnitudinem rationalem et irrationalem,
- In figuras solidas.

Planæ figuræ sunt quæ longitudine et latitudine continentur.

Numerabilis magnitudo est quæ numeris arithmetice dividi potest.

Magnitudines rationales et irrationales sunt: rationales, quarum mensuram scire possumus; irrationales vero, quarum mensuræ quantitas cognita non habetur.

Figuræ solidæ sunt, quæ longitudine, latitudine et altitudine continentur; his partibus atque divisionibus totius Geometriæ disciplina tractatur. Et numerositas illa formarum, quæ sive in terrestribus, sive in cælestibus est, tali expositione concluditur.

Cujus disciplinæ apud Græcos Euclidem, Apollonium, Archimedes, nec non et alii scriptores probabiles existerunt: ex quibus Euclidem translatum in Romanam linguam Idem vir magnificus Boetius dedit. Qui si diligenti cura relegatur, hoc quod divisionibus

A prædictis opertum est, manifesta intelligentiæ claritate [ed., intelligentia et clara veritate] cognoscatur.

Principia geometriæ disciplinæ.

Punctum est cui pars nulla est.

Linea vero, præter latitudinem longitudo: lineæ fines puncta sunt.

Recta linea est, quæ ex æquo in suis punctis jacet.

Superficies vero, quod longitudinem ac latitudinem solas habet. Superficiæ finis lineæ sunt.

Plana superficies est quæ ex æquo in suis rectis lineis jacet.

Planus angulus est duarum linearum in plano invicem sese tangentium, et non in directo jacentium, ad alterutram confusio. Quando autem quæ angulum continent, lineæ rectæ sunt, tunc rectilineus angulus nominatur. Quando recta linea super rectam lineam stans, circum se angulos æquos sibi invicem fecerit, rectus est uterque æqualium angulorum, et quæ superstat linea super eam, quam insistit, perpendicularis vocatur. Obtusus angulus est major recto, acutus autem minor recto.

Figura est quæ sub aliquo vel a quibus terminis continetur.

Terminus porro est quod cuiusque est finis.

Circulus est figura plana quæ sub una linea continetur, ad quam ab uno puncto eorum quæ infra figuram sunt posita, omnes quæ incidunt rectæ lineæ, æquæ sibi invicem sunt. Hoc vero punctum centrum circuli nominatur.

Diameter circuli est recta quædam linea per centrum ducta, et ab utraque parte ad circumferentiam circuli terminata, quæ in duas æquas partes circulum dividit.

Semicirculus est figura plana quæ sub diametro, et ea quam diameter apprehendit, differentia continetur.

Rectilineæ figuræ sunt quæ sub rectis lineis continentur.

Trilatera quidem est figura quæ sub tribus rectis lineis continetur.

Quadrilatera vero quæ sub quatuor lateribus; multilatera vero quæ sub pluribus quam quatuor lateribus continetur.

Æquilaterum igitur triangulum est quod tribus æquis lateribus clauditur.

Isosceles est quod duo tantummodo habet latera æqualia.

Scalenum quod tria latera inæqualia possidebit.

Amplius trilaterarum figurarum. Orthogonium id est rectangulum quidem triangulum est, quod habet triangulum rectum.

Amblygonium vero, quod habet obtusum angulum, in quo obtusus angulus fuerit.

Oxygonium vero, id est acutum angulum, in quo tres anguli sunt acuti.

Quadrilaterarum vero figurarum quadratum vocatur, quod est æquilaterum atque rectian gulum, parte

vero altera longius, quod rectangulum quidem est, A si æquilaterum non est.

Rhombus vero, quod æquilaterum quidem est, sed rectangulum non est.

Rhomboides autem, quod in contrarium collocatum, lineas atque angulos habet æquales: id autem nec rectis angulis, nec æquis lateribus continetur. Propter hæc autem omnes quadrilaterarum figuræ trapezia nominantur.

Parallelae, id est alternæ rectæ lineæ nominantur, quæ in eadem plana superficie collocatæ, atque utriusque in neutra parte concurrent.

Petitiones sunt quinque, quæ petuntur ab omni puncto. In omne punctum rectam lineam ducere. Item definitam lineam in continuum rectumque producere. Item omni centro et omni spatio circulum designare, et omnes rectos angulos æquos sibi invicem esse; et si in duas rectas lineas lineam incidens, interiores et ad ejusdem partis duos angulos duobus rectis fecerit minores productas in infinitum rectas lineas concurrere ad eas partes quibus duobus rectis angulis terminantur.

Communes animi conceptiones sunt hæ: Quæ eadem sunt æqualia, et sibi invicem sunt æqualia. Et si ab æqualibus æqualia auferantur, quæ relinquuntur æqualia sunt. Et si æqualibus addantur æqualia, tota quoque æqualia sunt, et quæ sibimet conveniunt æqualia sunt.

Gnomon autem parallelogrammi spatii est eorum quæ circa eandem sunt diametrum, quodlibet unum duorum cum supplementis duobus.

Magnitudo minor majoris magnitudinis pars est, quando minor majorem magnitudinem permetitur; major vero magnitudo minoris magnitudinis multiplex est, quoties a minore major integra dimensione suppletur.

Proportio est duarum magnitudinum cognatarum ad se invicem ex comparatione veniens habitudo; proportionem vero ad se invicem magnitudines **590** habere dicuntur, quæ possunt sese invicem multiplicatæ transcendere.

Eandem vero proportionem prima magnitudo ad secundam magnitudinem, tertiæque ad quartam tenere perhibetur, quando primæ ac tertiæ magnitudinum æque multiplices, æque sunt secundæ atque quartæ æque multiplices, vel pariter transcendent, vel ab his pariter transcendentur, vel his pariter exæquantur, cum scilicet in alterna comparatione sumantur: quæ vero eandem retinent proportionem, proportionaliter esse dicuntur. Quando vero earum quæ sunt æque multiplices, primæ quidem magnitudinis multiplex secundæ magnitudinis multiplicem superat. Tertiæ vero magnitudinis multiplex quartæ magnitudinis multiplicem minime transcendit; tunc prima magnitudo ad secundam magnitudinem majorem proportionem, quam tertiæ ad quartam tenere perhibetur.

Proportionalitas vero in tribus ut minimum terminis invenitur, cum proportionales eidem ejusdem magnitudinis proportionem esse dicuntur, præcedentes præcedentibus, et consequentibus consequentes.

Quando autem tres magnitudines proportionaliter fuerint constitutæ, tunc prima ad tertiam duplicem proportionem quam ad secundam dicitur possidere: quando autem quatuor magnitudines proportionaliter fuerint constitutæ, tunc prima ad quartam triplicem proportionem, quam ad secundam dicitur obtinere.

Conversim sumere est sic se habere consequens ad præcedens, sicut est præcedens ad consequens.

Alternatim sumere est, ut se habet præcedens ad præcedens, sic se habet consequens ad consequens.

Componentem sumere est, ut sese habet præcedens cum consequente, velut unum ad id ipsum quod consequitur.

Dividentem vero sumere est, ut sese habet eminentis præcedentia qua eminent, ab eo quod consequitur, ad id ipsum quod consequitur; ita sese habere eminentiam præcedentis qua eminent, ab eo quod consequitur, ad id ipsum quod consequitur.

Retrosrum vero sumere est; ut sese habet præcedens ad eminentiam, qua præcedens eminent eo quod est consequens: ita se habere præcedens ab eminentia, qua præcedens eminent, ab eo quod consequens.

Confusa proportionalitas appellatur, quando fuerit ut præcedens ad consequens, sic consequens ad præcedens; et ut consequens ad aliud aliquid: sic aliud aliquid ad præcedens, ex æquo est sumptio, extremorum mediis intermissis.

CAPUT SEPTIMUM. DE ASTRONOMIA.

Astronomia superest, quam si casta ac moderate perquirimus, sensus quoque nostros, ut veteres dicunt, magna claritate perfundit. Quale est enim ad cælos animo subire, totamque illam machinam supernam indagabili ratione discutere [ed., discurre], et inspectiva mentis sublimitate [ed., subtilitate], ex aliqua parte colligere, quod tantæ magnitudinis arcana velaverunt? Nam mundus ipse, ut quidam dicunt, sphaerica fertur rotunditate collectus; ut diversus rerum formarumque ambitus sui circuitione concluderetur. Unde librum Seneca consentanea philosophis disputatione formavit, cui titulus est de Forma mundi; quem vobis item relinquimus relendum.

Astronomia itaque dicitur, unde nobis sermo est, astrorum lex: quia nesciunt ullo modo, quam a suo Creatore disposita sunt, vel consistere vel moveri: nisi forte quando aliquo miraculo facto Divinitatis arbitrio commutantur; sicut Jesus Nave, tribus horis soli in Gabaon ut staret, legitur (Jos. x, 12) imperrasse; et temporibus Ezechia regis retrorsum decem gradibus reversum fuisse (IV Reg. xx, 11); et in passione quoque Domini Christi tribus horis sol tenebrosus effectus est (Luc. xxiii, 44, 45), et his similia. Ideo enim miracula dicuntur, quoniam contra rerum consuetudinem admiranda contingunt. Feruntur enim, sicut dicunt astronomi, quæ cælo fixa sunt; moventur vero planetæ, id est erraticæ, quæ cursus suos certa tamen definitione faciunt.

Astronomia est itaque, sicut jam dictum est, A disciplina quæ cursus coelestium siderum et figuras contemplatur omnes, et habitudines stellarum circa se et circa terram indagabili ratione percurrit.

Divisio astronomiæ est, ut sit vel

Sphærica positio.

Sphæricus motus.

Orientalis locus.

Occidentalis locus.

Septentrionalis locus.

Australis locus.

Hemisphæricum quod est super terram.

Hemisphæricum quod dicitur esse sub terris.

Numerus circulatoris.

Præcedentia, vel antegradatio stellarum.

Remotio, vel retrogradatio stellarum.

Status stellarum.

Augmentum computi.

Ablatio computi.

In magnitudinem solis, lunæ et terræ.

Eclipsis et cætera schemata quæ in his continentur.

Sphærica positio est per quam cognoscitur positio sphæræ qualiter sit.

Sphæricus motus est per quem sphæræ rite moventur.

Orientalis locus est unde aliquæ stellæ oriuntur.

Occidentalis locus est ubi nobis occidunt aliquæ stellæ.

Septentrionalis locus est ubi sol pervenit in fortioribus diebus.

Australis locus est ubi sol pervenit in fortioribus noctibus.

Hemisphæricum est quod est super terram, pars cœli quæ tota a nobis videtur.

Hemisphæricum sub terra est, ut aiunt, quod videri non potest.

Numerus stellarum circularium est per quem cognosci dicitur, per quantum tempus unaquæque stella circulum suum implere potest, sive per longitudinem, sive per latitudinem.

Præcedentia vel antegradatio stellarum est **591** quam Græci *προτόδισμον* vocant: dum stella motum suum consuetum cogere videtur, et aliquid præter consuetudinem præcedit.

Remotio vel retrogradatio stellarum est quam Græci: *πόδισμον* aut *ἀναπόδισμον* vocant, in quo stella, dum motum suum agat, simul et retrorsum moveri videtur.

Status stellarum est quod Græci *στῆριγγμον* vocant: quia dum stella semper moveatur, attamen in aliquibus locis stare videtur: nam et Varro, libro quem de Astrologia conscripsit, stellam commemorat ab stando dictam.

Augmentum computi est, quotiens astronomi secundum astronomicas regulas computantes, computum computo addere videntur.

Ablatio computi est in qua astronomi secundum

astronomicas regulas computantes, computum a computo judicant auferendum.

Magnitudo solis, lunæ et terræ est, quando ostendunt quia sol fortior est terra, terra fortior est luna, per aliquam quantitatem.

Eclipsis solis est quotiens in luna tricesima, ipsa luna nobis apparet, et per ipsam nobis sol obscuratur.

Eclipsis lunæ est quotiens in umbram terræ luna incurrit.

De astronomica vero disciplina in utraque lingua diversorum quidem sunt scripta volumina; inter quos tamen Ptolomæus apud Græcos præcipuus habetur, qui de hac re duos codices edidit, quorum unum minorem, alterum majorem vocavit Astronomum. **B** Etiam et canones quibus cursus astrorum inveniantur instituit: ex quibus, ut mihi videtur, climata forsitan nosse, horarum spatia comprehendere, lunæ cursum pro inquisitione paschali, solis eclipsin, ne simplices aliqua confusione turbentur, qua ratione fiant, advertere non videtur absurdum.

Sunt enim, ut dictum est, climata, quasi septem lineæ, ab oriente in occidentem directæ, in quibus et mores hominum dispares, et quædam animalia specialiter diversa nascuntur; quæ vocitata sunt a locis quibusdam famosis; quorum primus est Meroe [ms. Merobis], secundus Syene, tertius Catochoras, id est Africa, quartus Rhodus, quintus Hellespontus, sextus Mesopotus, septimus Borysthenes.

C Horologia quoque, quæ solis claritate monstrantur, distinctis quibusdam regulis, per singulos tractus climatum, veraciter aptata consistunt. Quod utiliter priorum, et maxime Ptolomæi constat diligentia perquisitum esse. Est alia quoque de talibus non despicienda commoditas, si opportunitatem navigationis, si tempus arantium [ed., assensuum], si æstatis caniculam, si autumnii suspectos imbres inde discamus. Dedit enim Dominus unicuique creaturæ suæ aliquam virtutem, ut tamen innox e de propria qualitate noscatur.

Cætera vero, quæ se ad cognitionem siderum conjungunt, id est ad notitiam fatorum, fidei nostræ sine dubitatione contraria sunt, et sic ignorari debent, ut nec scripta esse videantur. Unde doctissimus quoque pater Basilius libro sexto [lege homilia 6], quem appellavit Hexameron, cantissime diligenterque tractavit, ab animis hominum hujusmodi curas sanctissima disceptatione detruncaus; quem prima fronte in Octateucho diximus legi. Hinc et Pater Augustinus in secundo libro de Doctrina Christiana (Cap. 2.) meminit dicens: Quia familiaris est perniciosissimo errori fatua fata cantantium: unde commodius honestiusque contemnitur, si talis persuasio nesciatur.

Mundi quoque figuram curiosissimus Varro longæ rotunditati in Geometriæ volumine comparavit, formam ipsius ad ovi similitudinem trahens, quod in latitudine quidem rotundum, sed in longitudine probatur oblongum. Sed nobis sufficit, quantum in Scri-

pturis sacris legitur, tantum de hac arte sentire; [*Hæc A inanam sequi sententiam, unde, quantum nobis ex-
desunt in mss.*] quia nimis iudeorum est hinc hu- dit, divinam noscimus habere doctrinam.

COMMENTARIUM

DE ORATIONE ET DE OCTO PARTIBUS ORATIONIS,

M. AURELIO CASIODORO ATTRIBUTUM

592 Oratio dicta est quasi oris ratio : ejus partes octo numerantur; de quibus duas primas partes jura dictas Aristotelici esse voluerunt, nomen, et verbum : cæteræ vero velut appendices sunt, siquidem pronomen vice nominis fungitur; adverbium absque verbo non plenum est, participium de nomine verboque nascitur; conjunctio autem nomen conjungit, aut verbum; præpositio nomini præponitur, aut verbo; interjectio locutioni nostræ interjecta profertur; quam elocutionem docuitque necessario ex nomine verboque constare. Dandæ quod ex cæteris partibus orationis nequaquam plena est elocutio, ut si dicamus ante templum, et non jungamus ambulo, pendet oratio. Nam cum dicimus, Cicero scripsit, orator docuit, quod certe ex nomine et verbo per se plenum est.

Stoici vero quinque dicunt partes orationis, nomen, pronomen, verbum, adverbium, participium. Plures vero partes orationis dicunt esse qui articulum inter has numerant. Articulus sane, quem Græci inter partes orationis enumerant, apud Latinos in pronomine est. Interjectio quam Latini inter partes orationis enumerant, apud Græcos in adverbio est.

Sciendum est autem quod quatuor partibus accidunt casus, nomini, pronomini, participio et præpositioni.

Tres sunt quæ per casus declinantur, nomen, pronomen, participiumque; una per tempus, et per personas, ut verbum; una per tempus et casum, ut participium; quatuor nec per tempora, nec per casus declinantur, ut adverbium, conjunctio, præpositio, interjectio. Sed ne forte nos turbet, quod Virgilius mane adverbium cum genere posuerit dicendo : Cum mane illuxisset novum; quod utique genus habet casum, nullum autem genus absque casu est.

Sciendum est quod nomen et adverbium quandam inter se habent cognationem, alterum pro altero positum significare aliud, sed tenere vim suam. Nam quemadmodum nomina, cum pro adverbis posita fuerint, casus accipiunt; ut torvum repente clamat, horrendumque resonat, dulce sapit; dicitur enim hoc torvum hujus torvi, etc. et non tamen perdit casum cum pro adverbis ponatur : ita e contrario adverbium cum pro nominibus posita fuerint sequente genere, quamvis significationem nominum subeant, tamen non perdit legem adverbiorum, ut declinantur.

Quærent nonnulli cur ita partes orationis Donatus ordinarerit. Sed nos dicimus quod nomen idcirco anteposuerit, quia ante nomen nihil potest esse; tolle enim vocabulum nominis, quemadmodum voces cæteras partes orationis, non habes. Pronomen ideo secundum obtinet locum, quod de nomine pendens, vice hujus fungitur. Verbum ideo tertio loco ponitur, quia simul (ut superius diximus) cum nomine principalis pars orationis reperitur; quod tamen secundum locum tenere potuisset, nisi pronomen impenderet ex nomine. Adverbium ideo quarto loco constituitur, quia sine verbo plenum significatum sui non explicat. Participium ideo quinto loco ponitur, quod omnium sit tam verbo quam nomini. Conjunctio ideo sexto loco ponitur, quia nisi præcedat supradictæ partes orationis, quod conjungat, non habet. Præpositio ideo septimo loco ponitur, quia nisi præcedat nomen, pronomen, verbum, adverbium, partici-

pium, conjunctio, quibus præponatur non habet, quibus etiam solis præposita esse constat. Interjectio necessario remanet in ultimo, quod post nomen, non nisi pronomen; post pronomen, non nisi verbum; post verbum, non nisi adverbium; post adverbium, non nisi participium; post participium, non nisi conjunctio; post conjunctionem non nisi præpositio esse debeat. Interjectio quasi interjecta inter octo partes orationis non nisi octavo loco poni potuit.

CAPUT PRIMUM.

De nomine.

Nomen dictum est quasi notamen, quod notam nobis unamquamque rem faciat. Nomen est pars orationis cum casu, corpus aut rem proprie communiterve significans. Separatur autem definitio nominis a cæteris partibus orationis hoc modo; nam cum dictum est cum casu, separat ab aliis quinque partibus orationis, quæ non habent casum; id est, a verbo, ab adverbio, a conjunctione, a præpositione et ab interjectione. **593** Ab aliis vero duabus casum habentibus pronomine scilicet et participio separat Donatus, cum dicit proprie aut communiter nomen aliquid significare; nullum autem pronomen, neque participium proprium invenitur. Constat autem aut corpus, aut res, aut proprie, aut communiter, aut casus; sed non omne nomen necesse est, ut simul ista quinque contineat, sed semper tria continet; ut homo habet casum, corporale est et appellativum; item habet casum pictus, incorporale est et appellativum. Necesse est autem omne nomen habere casum; ideo dixit Donatus partem orationis cum casu; non enim cum casibus dixit, sciens quod quædam essent nomina quæ non flecterentur per omnes casus; et quod nullum nomen esset quod usquequaque omnibus careret casibus. Inveniuntur enim nomina monoptota, ut sponte, tabo, natu; diptota, ut Jupiter; triptota, ut templum; tetrapota, ut ditiosus, ditiosi, ditiosum, ditiosus; ejus nominativum et vocativum non profertur, nisi adjecta consyllaba, ut conditio. Pept. parta ideo inveniri non possunt, quod ubi nominativus deest, necesse est ut vocativus non inveniat. Exoptota, ut doctus-magister.

Nominum qualitas in duas dividitur partes : aut propria, aut appellativa sunt nomina. Illud autem sciendum est, quod quando appellativa nomina in personas cadunt proprietatis, appellativa esse jam desinunt; ut si quis felix vocetur, quia quantum ad illum pertinet, unus est, ideo proprium invenitur. Propria appellativa esse non possunt; e contra sunt propria, exceptis montium fluminumque nominibus, quæ ipsa interdum facimus appellativa, ut si aliquos Mercurios vocemus. Sed cum nos communia singulis personis opponimus, sic est ordinata proprietatis. Nam si essent nomina specialiter propria, cum audiremus, Alexander hoc fecit, non interrogaremus ulterius, quis Alexander hoc fecit? Sed quia scimus Alexandros multos dici, sic dubitamus quis Alexander hoc fecit.

Sciamus autem hoc non recte dici, quod ad omnem hominem pertinet, aut appellationem, aut vocabulum, sed nomen, ut Alexander; non iterum (quod rerum est) aut nomen, aut appellationem, sed vocabulum;